

EUGENIUSZ WIŚNIEWSKI

SIEĆ SZKÓŁ PARAFIALNYCH W WIELKOPOLSCE I W MAŁOPOLSCE W POCZĄTKACH XVI W.

W literaturze polskiej przeważa pogląd, iż punktem wyjścia dla rozwoju szkolnictwa parafialnego stała się uchwała IV Soboru Lateraneńskiego z r. 1215, nakazująca utrzymywanie nauczyciela gramatyki przy każdym zamożniejszym kościele. Odmienny a zarazem odosobniony pogląd reprezentuje J. Nowacki, którego zdaniem już w X—XI w. przy zakładanych wówczas kościołach parafialnych tworzone także szkoły. Sądzi on, że już wcześniej szkoła istniała w zasadzie przy każdym kościele parafialnym. Dowód tego widzi w braku w polskim ustawodawstwie synodalnym przepisów o zakładaniu szkół¹. Aczkolwiek argumentacja Nowackiego w sprawie liczebności szkół nie przekonuje, zaś jego pogląd na wczesne ich początki nie ma uzasadnienia źródłowego, trzeba jednak zwrócić uwagę, że na Zachodzie nauczanie szkolne było związane z kościołami parafialnymi na długo przed XIII w. Już bowiem w karolińskim modelu parafii funkcje oświatowe zajmowały ważne miejsce². Stąd też doceniając znaczenie wspomnianej uchwały IV Soboru Lateraneńskiego dla późniejszego rozwoju szkolnictwa parafialnego słuszniejsze wydaje się traktowanie jej w skali Kościoła powszechnego nie jako zjawiska zupełnie nowego, zapoczątkowującego pewien proces, ale jako nawiązania do dawnej tradycji w ramach ogólniejszych reform kościelnych.

Na gruncie polskim szkoły przy kościołach parafialnych źródłowo

¹ A. Karbowski, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, I, Petersburg 1898, s. 172. A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*, „Prawo Kanoniczne”, VII(1964), nr 1—2, s. 137. J. Skoczek, *Rozwój szkolnictwa w Polsce średniowiecznej*, [W:] *Historia wychowania*, I, Warszawa 1965, s. 249. E. Wiśniowski, *Organizacja parafialna w Polsce średniowiecznej*, „Znak”, XVII(1965), nr 137—138, s. 1472; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, II: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, [Poznań] 1964, s. 666.

² W *Admonitio generalis* z r. 789 w artykule 72 skierowanym do kapłanów polecono m. in.: „Et ut scole legentium puerorum fiant”, *Monumenta Germaniae Historica*, Legum sectio II, t. I: *Capitularia regum Francorum*, ed. A. Boretius, Hannover 1883, s. 60. Por. *Histoire des Institutions Françaises au Moyen Âge*, III: J. F. Lemarignier, J. Gaudemet, G. Mollat, *Institutions ecclésiastiques*, Paris 1962, s. 24.

uchwytnie są od pierwszej połowy XIII w. Problem ich rozwoju w Polsce w okresie średniowiecza opracował najbardziej wszechstronnie i gruntownie Antoni Karbowski w pracy poświęconej dziejom wychowania i szkół w Polsce³. Dał on w niej między innymi zestawienie szkół parafialnych, uchwytnych we wspomnianym okresie, stwierdzając występowanie w latach 1364—1432 253 szkół, w tym 170 parafialnych, 37 klasztornych, 30 kolegiackich i 16 katedralnych⁴, zaś w latach 1433—1510 653 szkół, w tym 577 parafialnych, 18 klasztornych, 30 kolegiackich i 17 katedralnych⁵. Jego zdaniem w ostatnio wymienionych latach szkoły parafialne objęły wszystkie ośrodki miejskie, rzadko natomiast można je było spotkać na wsi⁶. Ustalenia Karbowskiego, zdające się świadczyć o powolnym wzroście liczby szkół parafialnych w ciągu XV w., obowiązują do dziś niemal powszechnie w literaturze⁷. Trzeba jednak pamiętać, że przedstawione przezeń cyfry, charakteryzujące liczebność szkół w poszczególnych okresach, oparte są na bardzo fragmentarycznej i z reguły przypadkowej podstawie źródłowej. Stąd też nie można ich traktować, jak się to powszechnie czyni⁸, jako odpowiednika rzeczywistej liczby szkół, istniejących we wskazanym okresie. Słusznie zwrócił na to uwagę

³ A. Karbowski, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, I, Petersburg 1898, II, Petersburg 1903, III, Lwów 1923.

⁴ Ibidem, II, s. 441—442.

⁵ Ibidem, III, s. 505.

⁶ Ibidem, III, s. 504—505.

⁷ K. Lepszy, *Kultura polskiego Odrodzenia*, [W:] *Historia Polski*, I, cz. 2, [Warszawa 1957], s. 354. B. Pleśniarski, *Zarys historii laicyzacji oświaty i wychowania w Polsce*, Warszawa 1961, s. 13. J. Skoczek, op. cit., s. 256. Ł. Kurdybacha, *Wychowanie i szkolnictwo w Polsce w okresie Odrodzenia*, [W:] *Historia wychowania*, I, Warszawa 1965, s. 317. A. Wyczański, *Polska rzeczą pospolitą szlachecką*, Warszawa 1965, s. 160—161. Z. Kaczmarczyk, *Organizacja szkolnictwa*, [W:] *Historia państwa i prawa Polski*, II, Warszawa 1966, s. 147—148. J. Tazbir, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (1460—1795)*, Warszawa [1966], s. 28. Krytycznie odnosi się do nich jedynie J. Nowacki — patrz niżej, s. 106.

⁸ Patrz prace wymienione w przypisie 7 z wyjątkiem Wyczańskiego i Nowackiego. Trzeba też zauważyć, że autorzy tych prac przytaczają ustalenia Karbowskiego, dotyczące szkół parafialnych, nieściśle lub wręcz mylnie. Lepszy, Pleśniarski i Kurdybacha podają, że liczba szkół parafialnych w pierwszej połowie XV w. wynosiła 253, zaś w początkach XVI w. — 617. Tymczasem liczba 253 oznacza w pracy Karbowskiego sumę wszystkich szkół — obok parafialnych i kolegiackich także szkoły klasztorne i katedralne (A. Karbowski, op. cit., II, s. 441), cyfrę zaś 617 autorzy ci zapewne pomyłkowo uznali za liczbę szkół parafialnych, podczas gdy u Karbowskiego oznacza ona liczbę parafii w archidiecezji gnieźnieńskiej (ibidem, III, s. 506). Podobnie też mylnie oznaczają ci autorzy teren, na którym omawiane szkoły miały występować. Nieściśle są też cyfry podawane przez pozostałych przytoczonych autorów, którzy liczby, oznaczające u Karbowskiego sumę wszystkich szkół, odnoszą tylko do szkół parafialnych.

J. Nowacki, który krytykując ustalenia Karbowiaka w odniesieniu do diecezji poznańskiej stwierdził, że tutaj w XV—XVI w. szkoła istniała w zasadzie przy każdym kościele parafialnym⁹.

Najlepszą podstawę źródłową dla odtworzenia liczby szkół w początkach XVI w. posiadał Karbowiak dla archidiecezji gnieźnieńskiej dzięki *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego¹⁰. W oparciu o to źródło stwierdził on istnienie na jej obszarze, bez archidiaconatu kamieńskiego, ok. 274 szkół parafialnych, w tym 9 kolegiackich, co w stosunku do 617 parafii dawało przeciętnie 1 szkołę na 2,25 parafii¹¹.

Trzeba jednak stwierdzić, że zawarty w *Liber beneficiorum* Łaskiego materiał Karbowiak wykorzystał tylko częściowo. Ustalając liczbę szkół uwzględniał on jedynie wzmianki pewne, to znaczy takie, w których użyto określenia *schola* lub *rector scholae* względnie *magister scholae*, odrzucił zaś te, w których występował tylko minister, aczkolwiek zdawał sobie sprawę, że terminem tym oznaczano także nauczyciela¹². Uczynił to zaś tym bardziej, że liczba szkół, uzyskana przezeń dla innych diecezji polskich, była znacznie niższa. Stąd też uważał on nawet uzyskaną dla archidiecezji gnieźnieńskiej liczbę 274 szkół za zbyt wysoką, wynikającą stąd, jakoby w *Liber* Łaskiego notowano nie tylko faktycznie istniejące szkoły, ale nawet te, które w przyszłości miały być zbudowane tam, gdzie istniały po temu warunki¹³. Tymczasem dokładniejsza analiza zawartych w *Liber beneficiorum* Łaskiego wiadomości o szkolnictwie pozwala stwierdzić, że ustalenia Karbowiaka dla archidiecezji gnieźnieńskiej nie tylko nie są za wysokie, ale w dużym stopniu za niskie.

Jak wiadomo, wspomniany *Liber beneficiorum* sporządzony został z polecenia arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Łaskiego w latach 1511—1523¹⁴. Dokonane w nim opisy beneficjów kościelnych stanowić miały podstawę do sprawiedliwego obciążenia poszczególnych beneficjariuszy przypadającą na nich częścią podatku zwanego *subsidium charitativum*¹⁵. W opisach tych znalazły się także wiadomości o nauczycielach i szkołach. Z punktu widzenia problemu istnienia i funkcjonowania szkoły informacje te nie zawsze są zupełnie jasne, bowiem zasadniczym ich celem było określenie rozmiarów uposażenia kościelnego, jego źródeł i obciążeń. Stąd też wymagają one wnikliwego rozpatrzenia w ścisłym powią-

⁹ J. Nowacki, op. cit., s. 666—667.

¹⁰ Jana Łaskiego [...] *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, Gniezno, I, 1880, II, 1881 (dalej cytowane: LŁ).

¹¹ A. Karbowiak, op. cit., III, s. 506.

¹² Ibidem, II, s. 191.

¹³ Ibidem, III, s. 506.

¹⁴ LŁ, II, s. IV—V.

¹⁵ LŁ, I, s. IX—XI, II, s. IV.

zaniu z procesem redagowania *Liber*. Ponieważ opisy poszczególnych archidiakonatów były sporządzane przez różne osoby¹⁶, różnią się one między sobą zarówno sposobem zredagowania, jak i zakresem rzeczowym. Dlatego też analiza interesujących nas informacji na temat szkolnictwa musi być przeprowadzona odrębnie dla każdego archidiakonatu.

Można zauważyć, że opisy parafii w poszczególnych archidiakonatach były sporządzane według pewnych schematów, w których poszczególne elementy opisu powtarzały się w ustalonej kolejności. I tak, w archidiakonatach: gnieźnieńskim, uniejowskim, kurzelowskim i łączyckim z reguły w początkowej części opisu w związku z plebanem wymieniano jego pomocników w zarządzie parafią i pracy duszpasterskiej: wikariusza i ministra względnie ministra szkoły¹⁷, zaś przy opisie uposażenia plebana w ziemię wymieniano również nieruchomości, z których korzystali owi pomocnicy: dom względnie plac¹⁸. Tu także wzmiankowano istnienie szkoły, placu lub domu dla niej¹⁹. Inaczej nieco schemat ten wyglądał w archidiakonatach: kaliskim i wieluńskim. W pierwszym opisy parafii są znacznie krótsze, aniżeli w pozostałych archidiakonatach. Tutaj na początku opisu, wymieniając plac względnie zabudowania plebańskie, stwierdzano również, czy istnieje szkoła, rzadziej — minister²⁰. W archidiakonacie wieluńskim natomiast wzmianki o ministrze lub należących doń nieruchomościach znajdują się na ogół na końcu opisu uposażenia plebańskiego²¹.

Poza powyższymi miejscami w schemacie opisu, gdzie interesujące nas informacje winny się były znaleźć niejako programowo, wzmianki o ministrze szkoły lub szkole występują również w innych partiach opisów w sposób mniej lub bardziej przypadkowy.

Zacznijmy naszą analizę od szczegółowego zestawienia różnego rodzaju wzmianek o szkolnictwie i częstotliwości ich występowania w poszczególnych archidiakonatach.

¹⁶ *LŁ*, II, s. IV—VI.

¹⁷ Np. „[...]plebanus pro sui et pastoralis curae subsidio ac administratione servat circa ipsam ecclesiam vicarium et ministrum, quos et salariis providet [...]” — *LŁ*, I, s. 48.

¹⁸ Np. „Habet insuper tres areas pro vicario, ministro, necnon hortulano, cum hortis eisdem areis adiacentibus [...]” — *LŁ*, I, s. 48.

¹⁹ Np. „Schola etiam situm habet inter aream plebanalem et cimiterium”. — *LŁ*, I, s. 96.

²⁰ Np. „Ista villa est nobilis [...], in qua ecclesia lignea [...] habens dotem plebanalem, in qua aedificia et duae domunculae vicariorum cum schola [...]” — *LŁ*, II, s. 8.

²¹ *LŁ*, II, s. 93—157 passim.

L. p.	Rodzaj wzmianki	Częstotliwość występowania w poszczególnych archidiakonatach						
		Gniezno	Uniejów	Kurzelów	Kalisz	Wieluń	Łęczyca	Razem
1	magister scholae ²²	2		2			1	5
2	rector scholae ²³						2	2
3	minister scholae ²⁴		2	6				8
4	minister seu rector scholae ²⁵	8					2	10
5	minister sive rector scholae ²⁶			3				3
6	minister seu scholae rector ²⁷	1					3	4
7	minister rector scholae ²⁸	1						1
8	minister ecclesiae seu rector scholae ²⁹	1						1
9	minister ecclesiae sive scholae ³⁰			1				1
10	minister scholae ac ecclesiae ³¹			1				1
11	domus ministri seu scholae ³²	1						1
12	domunculum pro ministro scholae ³³		1					1
13	domuncula ministri scholae ³⁴				2			2

²² Września — m., Pobiedziska — m., Kurzelów — m., Opoczno — m., Łowicz kolegiata — m. (Dla odróżnienia parafii wiejskich od miejskich przy tych ostatnich stawiać będziemy literę „m”. W wypadku, gdy miasto wchodziło w skład parafii, natomiast kościół parafialny znajdował się nie w nim, lecz w osadzie wiejskiej, litera „m” będzie ujęta w nawias. Odsyłając do LŁ ograniczymy się w zasadzie do wymienienia jedynie nazwy parafii, do której łatwo dotrzeć poprzez indeks).

²³ Łowicz kolegiata — m.; Rawa — m.

²⁴ Szadek — m., Brzeźnica — m.; Chrząstów — (m.) (w skład parafii wchodziło miasto Nowepole), Secemin — m., Opoczno — m., Klwów — m., Skórkowice, Jan-kowice.

²⁵ Września — m., Czarniejewo — m., Janowiec — m.; Żnin — m., Żerniki — m., Gaśawa — m., Pakość — m., Szczepanowo; Kleczewo — m., Konin — m.

²⁶ Żarnów — m., Węgleszyn, Białaczów — m.

²⁷ Łekno — m.; Piotrków — m., Chełmo, Piątek — m.

²⁸ Brudzewo — m.

²⁹ Kazimierz — m.

³⁰ Ciernia.

³¹ Małogoszcz — m.

³² Kozielsko.

³³ Wielenin.

³⁴ Skalmierzyce, Droszew.

L. p.	Rodzaj wzmianki	Częstotliwość występowania w poszczególnych archidiakonatach						
		Gniezno	Uniejów	Kurzelów	Kalisz	Wieluń	Łęczyca	Razem
14	domuncula magistri ³⁵				1			1
15	area pro ministro seu schola ³⁶	6	1				1	8
16	area pro schola seu ministro ³⁷		1					1
17	area pro ministro scholae ³⁸		2					2
18	area pro schola seu ministro ³⁹	1						1
19	area pro ministro seu rectore scholae ⁴⁰	1						1
20	area pro ministro seu domo scholae ⁴¹	6						6
21	area pro ministro ecclesiae seu magistro ⁴²	1						1
22	area pro ministro ecclesiae seu schola ⁴³	2						2
23	locus seu spatium pro ministro scholae ⁴⁴		1					1
24	locus pro ministro seu schola ⁴⁵		1					1
25	schola ⁴⁶	14	4	9	60	2	5	94

³⁵ Kościelec.

³⁶ Kiszkowo — m., Strzyżewo Kościelne, Kcynia — m., Brzyskorzystew, Orchowo — m., Konin — m.

³⁷ Łask — m.

³⁸ Dąbrowa Wielka, Żytno — m.

³⁹ Ostrowite.

⁴⁰ Złotkowo.

⁴¹ Rychwał — m., Grochowo, Grodziec, Kawnice, Jaroszyn, Cienin.

⁴² Dobrosołowo.

⁴³ Kowalewo, Odrowąż.

⁴⁴ Niewiesz.

⁴⁵ Kwiatkowice.

⁴⁶ Niechanów, Pawłowo, Lubno — m., Pobiedziska — m., Wronczyn, Mieścisko — m., Kołdrąb, Modliszewo, Grylewo, Srebrnagórka — m., Niestronno, Szczepanowo, Gosławice, Wyszyna; Uników, Lgota, Nowy Radomsk — m., Kłomnice; Chrzastów — (m.), Secemin, Chęciny — m., Radoszyce — m., Lipa, Wrzos, Samogorzew, Gielnów — m., Potworów (*domuncula sive schola*); Rajsko, Górzno, Kobierno, Baszkowo, Kobylin — m., Wyganów, Koryta, Kowalewo, Twardowo, Szymanowice, Żegocin, Kotlin, Chocz — m., Broniszowice, Grodzisk, Pleszew — m., Lenartowice, Brzezie, Tursk, Magnuszewice, Kucharki, Dobrzec, Gostyczyzna, Giżyce, Lewkowo,

L. p.	Rodzaj wzmianki	Częstotliwość występowania w poszczególnych archidiaconatach					
		Gniezno	Uniejów	Kurzelów	Kalisz	Wieluń	Łęczyca
26	schola seu domus scholae ⁴⁷	2					2
27	domus scholae ⁴⁸	13	1				14
28	domuncula scholae ⁴⁹	3				1	4
29	domuncula pro schola ⁵⁰					4	4
30	domunculum scholae ⁵¹			3			3
31	domunculum pro schola ⁵²		1				1
32	area scholae ⁵³		1	1		1	3
33	area pro schola ⁵⁴	30	6	7		1	61
34	area pro domo scholae ⁵⁵	5					5
35	area pro domunculo scholae ⁵⁶			1			1

Szczury, Jedlec, Kajewo, Kuczków, Sobótka — m., Rossoszyca, Ołobok, Ociąż — (m.) (w skład parafii wchodziło miasto Kwiatkowo), Biskupice, Opatówko — m., Chełmce, Godziesze, Wójkowo, Gruszczycy, Goszczanów, Lisków, Koźminek — m., Gać, Tłokinia, Kamień, Tokary, Głuchowo, Przepolew, Malanów, Kosmowo, Złotniki, Zbiersk, Lipe, Piątek Wielki, Blizanów, Brudzewo, Rychnowo, Pamięcin, Tykadłów, Borkowo; Praszka — m., Skomlin; Wolborz — m., Łowicz kolegiata — m., Rawa — m., Poddebice — m., Kutno — m.

⁴⁷ Podlesie Kościelne, Izdebnó.

⁴⁸ Dąbrowa, Szubin — m., Chomentowo, Żerniki — m., Wilatowo — m., Siedlismowo, Lubstów, Mąkolno, Krzymów, Białków, Janiszew, Słupca — m., Łekno — m.; Zadzim.

⁴⁹ Wilczyn — m., Dęby, Czerniejewo — m.; Chodów.

⁵⁰ Bolimów — m., Goraj — m., Orłów — m., Zduny.

⁵¹ Czarnca, Czermino, Nieznamierowice — m.

⁵² Szadek — m.

⁵³ Pabianice — m.; Odrowąż; Chełmo.

⁵⁴ Gniezno św. Wawrzyniec — m., Września — m., Żydowo, Dziekanowice, Węglewo, Łagiewniki, Janowiec — m., KłECKO — m., Jankowo, Tarnowo, Chojna, Samokłęski, Szubin — m., Żerniki — m., Rogowo — m., Lubcza, Parlin, Ostroszcze, Słaboszewo, Pakość — m., Połędzie, Kwieciszewo — m., Kleczewo — m., Budziszlaw, Rękawczyn, Kamieniec, Lisewo, Dęby, Lubstówek, Tuliszkowo — m., Zagorów — m., Warta — m., Tubądzin, Wróblew, Stolec Wielki, Sieradz — m., Wiewiec; Chęciny — m., Januszowice, Żarnów — m., Opoczno — m.; Ruda; Milejów, Piotrków — m., Inowłódz — m., Łęczyca — m., Bełdów, Zgierz — m., Szczawin, Koźle, Skoszewy — m., Piątek — m., Kutno — m., Łąkoszyn — m., Kaszewy, Łęki, Orłów — m., Bedno, Żychlin — m.

⁵⁵ Jarząbkowo, Kazimierz — m., Kosarzewek, Koło — m., Turek — m.

⁵⁶ Kozłów.

L. p.	Rodzaj wzmianki	Częstotliwość występowania w poszczególnych archidiakonatach						
		Gniezno	Uniejów	Kurzelów	Kalisz	Wieluń	Łęczyca	Razem
36	area et domus scholae ⁵⁷		1					1
37	situs scholae ⁵⁸	3	1				1	5
38	scholares ⁵⁹	1		1		1		3
Ogółem		102	24	35	63	4	38	266
Ilość parafii, w których wzmianki te występują		89	23	27	63	4	30	236

Jak widać z powyższego zestawienia, wzmianki o szkolnictwie, zawarte w *Liber Łaskiego*, są różnorodne. W ogromnej większości grupują się one wokół dwóch elementów: nauczyciela i budynku względnie placu szkolnego, a wyjątkowo dotyczą uczniów. Wzmianki związane z nauczycielem odnoszą się bądź bezpośrednio do jego osoby, bądź też do nieruchomości przez niego użytkowanych — domu lub placu. Pierwsze stwierdzają istnienie lub brak nauczyciela, drugie — istnienie lub brak wspomnianych nieruchomości. Wzmianki dotyczące budynku szkolnego stwierdzają istnienie lub brak bądź to samego budynku, bądź placu dla niego. Można zauważyć pewne różnice we wzajemnym stosunku ilościowym różnych typów wzmianek w poszczególnych archidiakonatach. Na przykład liczba wzmianek dotyczących bezpośrednio osoby nauczyciela do ogólnej liczby wzmianek przedstawia się następująco:

Archidiakoniat	Wzmianki dotyczące bezpośrednio osoby nauczyciela	Ogólna liczba wzmianek o szkolnictwie	% wzmianek pierwszych do drugich
Gniezno	15	102	14,70
Uniejów	2	24	8,33
Kurzelów	13	35	37,14
Kalisz	0	63	0
Wieluń	0	4	0
Łęczyca	8	38	21,07

⁵⁷ Męka.

⁵⁸ Imielno, Ryszewko, Ostrowąż; Kamionacz Wielki; Nieborów.

⁵⁹ Gosławice; Chęciny — m.; Wieluń — m.

Różnice te nie są zupełnie przypadkowe. W wypadku archidiakonatu kaliskiego możemy stwierdzić, że wynikają one z kwestionariusza opisu, w którym pominięto osobę nauczyciela. Różnice między pozostałymi archidiakonatami są, jak się wydaje, w dużym stopniu wynikiem różnic w sposobie wyrażania się autorów, opisujących beneficja parafialne w poszczególnych archidiakonatach.

Wśród przedstawionych wyżej wzmianek o szkolnictwie zwraca uwagę alternatywne używanie określeń *minister (ecclesiae) seu rector scholae*, *minister ecclesiae seu magister*, *area pro ministro seu schola* itp. Ich liczba w poszczególnych archidiakonatach przedstawia się następująco: Gniezno 31⁶⁰, Uniejów 3, Kurzelów 5⁶¹, Kalisz 0, Wieluń 0, Łęczyca 6 (razem 45).

Świadczą one, że w danym wypadku funkcje ministra kościoła i nauczyciela spełniała jedna i ta sama osoba. Powstaje jednak pytanie, czy tylko w wypadkach alternatywnego użycia wspomnianych określeń miało miejsce połączenie obu funkcji? Odpowiedź na powyższe pytanie wymaga analizy pojęcia *minister*, używanego przez poszczególnych autorów *Liber*.

Można zauważyć, że omawiane określenia używane są przez nich nie tylko alternatywnie, ale również zamiennie, to znaczy, że w opisie tej samej parafii na oznaczenie tej samej osoby używa się w jednym miejscu określenia *minister*, zaś w innym miejscu — *rector scholae*, *minister scholae* itp., bądź też w tym drugim miejscu używa się określenia alternatywnego — *minister seu rector scholae*, *area pro ministro seu schola* itp. Częstotliwość tych wypadków w poszczególnych archidiakonatach ilustruje zestawienie na s. 94.

Przypadki te zdają się wskazywać, że dla sporządzających opisy parafii w archidiakonatach: gnieźnieńskim, uniejowskim, kurzelowskim i łęczyckim, pojęcia *minister*, *minister ecclesiae*, *minister scholae*, *rector scholae* były synonimami. Słuszność tego wniosku potwierdza jeszcze analiza innych danych, zawartych w omawianym *Liber*. Na szczególną uwagę zasługują przypadki utożsamiania domu lub placu dla ministra ze szkołą lub placem dla szkoły w sposób nie alternatywny, lecz przypadkowy, to znaczy, że raz mówi się na przykład o domu dla ministra, zaś w innym miejscu ten sam dom określa się jako szkołę. Przypadki

⁶⁰ Wliczam tu przypadek parafii Brudzewo w dekanacie Konin, gdzie powiedziano: *minister rector scholae*.

⁶¹ Wliczam tu przypadek parafii Małogoszcz, gdzie występuje *minister scholae ac ecclesiae*.

Archidiakoniat	Liczba wypadków zamiennego określenia „ministra“ w sposób		Razem
	niealternatywny	alternatywny	
Gniezno	0	17 ⁶²	17
Uniejów	2 ⁶³	3 ⁶⁴	5
Kurzelów	5 ⁶⁵	2 ⁶⁶	7
Kalisz	0	0	0
Wieluń	0	0	0
Łęczycza	0	2 ⁶⁷	2
Ogółem	7	24	31

takie możemy stwierdzić: 2 w archidiakonacie uniejowskim⁶⁸, 4 w archidiakonacie kurzelowskim⁶⁹ i 2 w archidiakonacie wieluńskim⁷⁰. Jest rzeczą charakterystyczną, że we wszystkich tych parafiach wymieniono równocześnie nie *ministra scholae*, ale tylko *ministra* względnie *ministra ecclesiae*⁷¹. To utożsamianie nieruchomości użytkowanych przez ministra ze szkołą lub jej przynależnościami dowodzi, że ów *minister* czy *minister ecclesiae* był tym samym, co *minister scholae*. Potwierdza to przypadek Chęcina w archidiakonacie kurzelowskim. Tutaj dzięki szczegółowemu opisowi wynagrodzenia pobieranego przez *ministra ecclesiae* dowiadujemy się, że pod jego kierownictwem pozostawali uczniowie szkoły. Przypadków zaś, kiedy w parafii z jednej strony wymieniony jest minister, z drugiej zaś szkoła lub budynek szkoły względnie *area* lub *situs pro schola* możemy przytoczyć znacznie więcej. Od wskazanych wyżej różnią się one jedynie brakiem owego przypadkowego momentu zamiennego użycia określeń. Fakt jednak, że w wymienionych wyżej przypadkach zamiennie użycie określeń, o których mowa, miało miejsce przypadkowo, nie pozostawia wątpliwości, że także w pozostałych wypadkach

⁶² Kiszkowo, Strzyżewo Kościelne, Ostrowite; Kozielsko, Kcynia; Brzyskorzystew; Kazimierz — m., Złotkowo, Orchowo; Rychwał — m., Grochowo, Grodziec; Dobroszów, Kawnice, Jaroszyn, Cienin, Kowalewo.

⁶³ Niewiesz, Brzeźnica — m.

⁶⁴ Kwiatkowice, Łask — m., Dmenin.

⁶⁵ Skórkowice, Klwów — m., Jankowice, Węgleszyn, Małogoszcz — m.

⁶⁶ Ciernia, Białaczów — m.

⁶⁷ Chełmo, Krośniewice.

⁶⁸ Zadzim, Kłomnice. Przykładowo podaję sytuację w ostatnio wymienionej parafii: (pleban posiada) „areas speciales pro domunculis vicariorum et ministri et iacent duae insimul scholae et pro vicario in una parte ecclesiae versus occidentem [...]” — LL, I, s. 519.

⁶⁹ Czarnca, Radoszyce — m., Potworów, Goryń.

⁷⁰ Skomlin, Praszka — m.

⁷¹ To ostatnie określenie w parafiach z terenu archidiakonatu wieluńskiego.

sytuacja jest identyczna, czyli że szkoła lub plac dla niej stanowiły zarazem dom lub plac dla ministra, że więc *minister* względnie *minister ecclesiae* był tym samym, co *minister scholae*. Ilość tych przypadków łącznie ze wskazanymi wyżej przedstawia się w poszczególnych archidiaconatach następująco:

Archidiaconat	minister oraz area pro schola	minister oraz schola	Razem
Gniezno	23 ⁷²	24 ⁷³	47
Uniejów	10 ⁷⁴	4 ⁷⁵	14
Kurzelów	6 ⁷⁶	9 ⁷⁷	15
Kalisz	0	0	0
Wieluń	1 ⁷⁸	2 ⁷⁹	3
Łęczyca	14 ⁸⁰	8 ⁸¹	22
Ogółem	54	47	101

Powstaje pytanie, czy *ministra* można utożsamiać z *ministrem scholae* tylko w tych parafiach, w których wymieniono szkołę lub związane z nią nieruchomości?

⁷² Gniezno św. Wawrzyniec — m., Jarząbkowo (*area pro domo scholae*), Dziekanowice, Węglewo, Łagewniki, Kłeczko — m., Jankowo, Tarnowo, Chojna, Samokłęski, Szubin — m., Połędzie, Kwieciszewo — m., Budziszław, Rękawczyn, Kamieniec, Lisewo, Ostrowąż, Lubstówek, Koło — m., Turek — m., Tuliszkowo — m., Zagorów — m.

⁷³ Pawłowo, Łubowo, Wronczyn, Dąbrowa (*domus scholae*), Podlesie Kościelne, Mieścisko — m., Koldrąb, Modliszewo, Gryglewo, Srebrnagórka — m., Chomentowo, Niestronno (*schola habuit situm*), Wilatowo, Wilczyn, Siedlimowo, Lubstów, Mąkolno, Deby, Gosławice, Krzymów, Białków, Janiszew (*domus scholae posset locari*), Wyszyna (*schola habuit situm*), Słupca — m.

⁷⁴ Pabianice — m., Warta — m., Tubądzin, Wróblew, Stolec Wielki, Sieradz — m., Kamionacz Wielki (*situs scholae*), Wiewiec, Lgota, Nowy Radomsk — m. (przypadkowo).

⁷⁵ Zadzim, Męka (*area pro schola i domus scholae*), Uników (*area, in qua schola*), Kłomnice (przypadkowo).

⁷⁶ Kozłów, Januszowice, Wyśmierzyce — m., Gowarczów — m., Odrowąż, Gielniów.

⁷⁷ Czarnca, Radoszyce — m., Lipa, Czermino, Nieznamierowice — m., Goryń, Potworów, Wrzos, Smogorzew.

⁷⁸ Ruda.

⁷⁹ Praszka — m., Skomlin.

⁸⁰ Nieborów (*situs scholae*), Inowłódź — m., Łęczyca — m., Bełdów, Zgierz — m., Szczawin, Koźle, Skoszewy — m., Łąkoszyn — m., Kaszewy, Łęki, Orłów — m., Bedno, Żychlin — m.

⁸¹ Wolborz — m., Bolimów — (m.), Poddębice — m., Goraj — m., Chodów, Kutno — m., Sobota — m., Zduny.

Łatwo zauważyć, że poza nielicznymi wyjątkami⁸² owe wzmianki o szkole lub placu dla niej w schemacie opisów parafii zajmują to samo miejsce, co gdzie indziej wzmianki o domu lub placu dla ministra. Fakt ten w powiązaniu ze wskazanymi wyżej wypadkami zarówno alternatywnego, jak i zamiennego używania owych określeń zdaje się wskazywać, że we wszystkich wypadkach mamy do czynienia z tym samym zjawiskiem, różnie tylko określanym. Wskazuje na to również i ten fakt, że tam, gdzie istnieje szkoła, nie można stwierdzić istnienia równocześnie odrębnego domu dla ministra i na odwrót⁸³. Obserwacje te potwierdzają pogląd, że w opisach archidiakonatów gnieźnieńskiego, uniejowskiego, kurzelowskiego, łączyckiego a także wieluńskiego pojęcia *minister*, *minister ecclesiae*, *minister scholae* używane były na określenie tego samego zjawiska.

Podobnie przedstawia się sytuacja zapewne również w archidiakonacie kaliskim, dla którego wskutek specyfiki schematu opisów parafii materiał, mogący posłużyć dla uzyskania takiego poglądu, jest mniej wyraźny. Opisy tutejszych parafii są bardzo lakoniczne, poświęcone przede wszystkim uposażeniu plebana. Autora nie interesowało, czy istnieje w parafii *minister* względnie *minister scholae*, odnotowywał natomiast w związku z uposażeniem plebana czy kościoła istnienie szkoły względnie domu dla ministra lub ministra szkoły. Na 87 opisanych parafii w 59 stwierdzono istnienie szkoły⁸⁴, w 2 — domu dla ministra szkoły⁸⁵, w 1 — domu magistra⁸⁶, w 2 — domu ministra⁸⁷, w 8 — domu ministra kościoła⁸⁸, w 1 — domu ministra i równocześnie w dalszym miejscu opisu tejsze parafii stwierdzono istnienie szkoły⁸⁹, zaś w 14 wypadkach brak jakiegokolwiek wzmianki na omawiany temat⁹⁰.

⁸² Nowy Radomsk — m., Kłomnice, Chocz — m., Goryń.

⁸³ Jeśli wymieniono równocześnie dom (plac) dla ministra i szkołę (plac dla szkoły), to są to wskazane wyżej wypadki alternatywnego bądź zamiennego użycia tych określeń. Tylko w jednym wypadku — w parafii Chocz, w archidiakonacie kaliskim — tekst opisu parafii pozwala stwierdzić tożsamość domu ministra ze szkołą mniej pewnie, lecz z dużym prawdopodobieństwem. Dom ministra jest wymieniony w związku z ogrodem plebańskim: „habens dotem plebanalem et aedificia cum horto et ministri domo” (LŁ, II, s. 28). Określając zaś dalej położenie ogrodu stwierdzono, że „situs eius horti est prope ecclesiam post scholam”. (LŁ, II, s. 29).

⁸⁴ Są to parafie wymienione w przypisie 46 od parafii Rajsko poczynając do parafii Borkowo z wyjątkiem parafii Chocz — m.

⁸⁵ Patrz przypis 34.

⁸⁶ Patrz przypis 35.

⁸⁷ Skrzebowa, Sośnica.

⁸⁸ Krotoszyn — m., Zduny — m., Czermin, Błaszki, Góra, Chlewo, Staw — m., Dzierzbín.

⁸⁹ Chocz — m.

⁹⁰ Karmin, Kretkowo, Gołuchowo, Sowina, Kuchary, Kościelna Wieś, Chorze-

Trzeba zauważyć, że w schemacie opisów wzmianki o szkole, domu dla ministra szkoły, magistra lub ministra czy ministra kościoła znajdują się zawsze w tym samym miejscu, co pozwala podejrzewać we wszystkich wypadkach tożsamość zjawiska. Utwierdza nas w tym przekonaniu ów jeden wypadek, kiedy równocześnie użyto w jednej parafii określenia zarówno *domus ministri*, jak i *schola*, przy czym ostatnie określenie znalazło się w opisie parafii przypadkowo. W tym zaś miejscu opisu, w którym normalnie wymieniano szkołę, wymieniono *domus ministri*. Nie można więc wątpić, że w obu wypadkach chodzi o to samo zjawisko. Przyjęcie, że *domus ministri* i szkoła nie są tutaj tym samym, byłoby zjawiskiem zupełnie wyjątkowym, dla którego nie znajdujemy analogii w *Liber*. O tożsamości rzeczy oznaczonej owymi dwoma określeniami zdaje się natomiast świadczyć kontekst, w którym wymieniono zarówno dom, jak i szkołę. W obu wypadkach występuje ona w związku z ogrodem plebańskim. Możemy więc przyjąć, że także w archidiakonacie kaliskim określenia *minister* i *minister ecclesiae* oznaczały to samo, co *minister scholae*.

Pewne wnioski w interesującej nas kwestii znaczenia terminu *minister* można wyciągnąć również z zestawienia liczby parafii, w których w *Liber* znajdują się wzmianki o szkolnictwie. W poniższym zestawieniu uwzględniono jedynie wzmianki, stwierdzające istnienie szkoły względnie związanych z nią nieruchomości⁹¹.

Archidiakoniat	Ogólna liczba parafii opisanych w <i>Liber</i> (A)	Liczba parafii z wzmianką o szkolnictwie (B)	% parafii B w stosunku do A
Gniezno	174	84 ⁹²	48,27
Uniejów	91	23	25,27
Kurzelów	72	28	38,88
Kalisz	87	63	72,41
Wieluń	36	4	11,11
Łęczyca	139	31	22,30

W zestawieniu powyższym uderza duża dysproporcja między poszczególnymi archidiakonatami. Szczególnie wyróżnia się archidiakoniat ka-

wo, Iwanowice, Stawiszyn — m., Jastrzębniki, Kokanin, Russów, Zborowo, Kalinowa.

⁹¹ Tabela natomiast na s. 89—92 uwzględnia wzmianki stwierdzające zarówno istnienie, jak i brak szkoły.

⁹² Liczba parafii o 5 mniejsza aniżeli w końcowej rubryce tabeli na s. 92 wynika z powodu wyłożonego w przypisie 91.

liski, w którym wzmianki o szkolnictwie zawierają opisy ponad 72% parafii, podczas gdy najbliższy idący po nim archidiakoniat gnieźnieński zawiera ich już tylko 48%, zaś w archidiakonacie wieluńskim znajdują się one zaledwie w 11% parafii. Gdyby założyć, że cyfry te oddają rzeczywisty stan liczbowy szkół parafialnych, trzeba by przyjąć ogromną, trudną do wytłumaczenia dysproporcję w ich rozmieszczeniu. Uderza zaś to, że dużą przewagę wzmianek o szkolnictwie posiada archidiakoniat kaliski, w którym, jak już wiemy, dokonujący opisu tutejszych parafii autor zastosował specyficzny schemat. Nasuwa się więc wniosek, że przewaga wyraźnych wzmianek o szkolnictwie w tymże archidiakonacie jest najprawdopodobniej odbiciem nie rzeczywistej przewagi szkół na tym terenie, ale rezultatem zastosowania przez autora terminologii, dostosowanej do lakoniczności opisów. Stwierdzenie to popierałoby nasz poprzedni wniosek o rozumieniu pojęć *minister*, *minister ecclesiae*. Za jego słuszością zdaje się przemawiać również fakt, iż w kilku wypadkach możemy stwierdzić istnienie studentów na Uniwersytecie Krakowskim, pochodzących z parafii, w których *Liber* wymienia tylko ministra⁹³. Przy takim też rozumieniu omawianych pojęć znika owa dysproporcja, a rozmieszczenie szkół staje się bardziej równomierne⁹⁴. Konkludując trzeba więc stwierdzić, że w *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego określenia *minister*, *minister ecclesiae* są równoznaczne z określeniem *minister scholae*. Warto zaś zauważyć, że oznaczanie nauczyciela terminami *minister*, *minister ecclesiae* nie stanowiło w tym czasie lokalnej specyfiki stosunków w archidiecezji gnieźnieńskiej, ale spotykamy się z nim także na terenie innych diecezji⁹⁵, co pozwala przyjąć, iż było to zjawisko powszechnie w tym czasie praktykowane.

Trzeba postawić sobie pytanie, czy przypadkiem za różnymi określeniami nauczyciela — *minister scholae*, *rector scholae*, *magister* — nie kryje się zróżnicowana treść. Szkoły różniły się bowiem poziomem i zakresem nauczania. Znacznie szerszy był on w szkołach katedralnych i kolegiackich aniżeli w wiejskich szkołkach parafialnych⁹⁶. Jeśli przyjrzymy się przytoczonemu na początku wykazowi wzmianek o szkolnictwie, zauważymy pewne zróżnicowanie w ich występowaniu w poszczególnych archidiakonatach. Ilustruje to następująca tabela:

⁹³ Bolesławiec — m., Mogilno — m., Secemin — m., Skrzynno — m. Patrz A. Karbowiak, op. cit., III, s. 5, 6, 22, 29, 30.

⁹⁴ Patrz tabela na s. 105.

⁹⁵ Z terenu diecezji poznańskiej przykłady tego rodzaju cytuje J. Nowacki, op. cit., s. 667 dla terenu diecezji krakowskiej patrz uwagi poniżej na s. 106.

⁹⁶ A. Karbowiak, op. cit., III, s. 251, 253—283.

Archidiakoniat	rector scholae		minister scholae		magister	
	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś
Gniezno	11	1	0	0	2	1
Uniejów	0	0	3	3	0	0
Kurzelów	1	2	5	3	1	0
Kalisz	0	0	0	2	0	1
Wieluń	0	0	0	0	0	0
Łęczycza	6	1	0	0	1	0
Ogółem	18	4	8	9	4	2

Zdaje się ona sugerować, że stosowanie różnych określeń zależało od osoby piszącego. Jest bowiem charakterystyczne, iż z wyjątkiem archidiakonatu kurzelowskiego tam, gdzie używano określenia *rector scholae*, nie spotyka się określenia *minister scholae* i na odwrót. Wydaje się, że nie przywiązywano specjalnego znaczenia do określenia *magister*. W archidiakonacie gnieźnieńskim używano go zamiennie względnie nawet alternatywnie zarówno z określeniem *rector scholae*, jak i *minister ecclesiae*. Podobnie zamiennie użyto określeń *magister* i *rector scholae* w archidiakonacie łęczyckim.

Można też zauważyć, że określenia powyższe, szczególnie *rector scholae*, przeważają w parafiach miejskich. Ogółem spotykamy ich tam 29 (65,90%), podczas gdy w parafiach wiejskich tylko 15 (34,09%). Zastanawia to tym bardziej, że wśród parafii, w których nauczyciela określono tylko mianem ministra, przeważają parafie wiejskie. Bierzymy tu pod uwagę jedynie te parafie, w których obok wzmianki o ministrze wymieniono jeszcze budynek szkolny lub też w inny sposób stwierdzono istnienie szkoły i co do których nie ma dzięki temu wątpliwości, że minister oznacza nauczyciela. Ilustruje to poniższe zestawienie, zawierające także wykaz ogólnej liczby parafii, w których na określenie nauczyciela użyto pojęć zarówno *minister*, jak i *rector scholae*, *minister scholae*, *magister* (tab. na s. 100).

Czym to wytłumaczyć? Trzeba tu wziąć pod uwagę, że w zakres funkcji spełnianych przez nauczyciela wchodziło nie tylko nauczanie młodzieży, ale również pewne posługi w kościele. Stąd też nauczyciel to *minister scholae ac ecclesiae*. Wydaje się zaś, że w ówczesnych szkołach parafialnych, pomijając duże ośrodki miejskie, kształciło się na ogół nie więcej niż kilku do kilkunastu uczniów, rzadziej większa liczba.

Archidiakoniat	Ogólna liczba parafii branych pod uwagę				Liczba parafii, w których nauczyciela określano „minister“			
	Miasto		Wieś		Miasto		Wieś	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Gniezno	27	35,52	49	64,47	14 ⁹⁷	22,95	47 ⁹⁸	77,04
Uniejów	9	37,50	15	62,50	6 ⁹⁹	33,33	12 ¹⁰⁰	66,66
Kurzelów	13	38,23	21	61,76	6 ¹⁰¹	27,27	16 ¹⁰²	72,72
Kalisz	1	25,00	3	75,00	1 ¹⁰³	100,00	0	0
Wieluń	1	33,33	2	66,66	1 ¹⁰⁴	33,33	2 ¹⁰⁵	66,66
Łęczyca	20	62,50	12	37,50	13 ¹⁰⁶	54,16	11 ¹⁰⁷	45,83
Razem	71	41,04	102	58,95	41	31,00	88	65,90

W pewnych okresach mogło nawet nie być ich zupełnie¹⁰⁸. Stąd wzajemny stosunek funkcji nauczycielskich i kościelnych spełnianych przez ministra mógł kształtować się różnie. Można przypuszczać, że w większych i ludniejszych parafiach, a do nich należały w większości parafie miejskie, uczniów było więcej, a stąd też i funkcje nauczycielskie ministra zaznaczały się wyraźniej. Możliwe więc, że ten moment wywierał pewien wpływ na omawiane zjawisko różnic terminologicznych. Wydaje

⁹⁷ Są to parafie miejskie wymienione w przypisach 72 i 73 oraz parafie Kiszewo, Kcynia, Orchowo, Rychwał.

⁹⁸ Są to parafie wiejskie wymienione w przypisach 72 i 73 oraz parafie Strzyżewo Kościelne, Ostrowite, Kozielsko, Brzyskorzystew, Grochowo, Grodziec, Kawnice, Jaroszyn, Cienin, Kowalewo.

⁹⁹ Są to parafie miejskie wymienione w przypisie 74 oraz parafie Brzeźnica, Łask.

¹⁰⁰ Są to parafie wiejskie wymienione w przypisach 74 i 75 oraz parafie Kwiatkowice, Dmenin.

¹⁰¹ Są to parafie miejskie wymienione w przypisach 76 i 77 oraz parafie Klwów, Małogoszcz.

¹⁰² Są to parafie wiejskie wymienione w przypisach 76 i 77 oraz parafie Skórkowice, Jankowice, Węgleszyn, Ciernia, Białaczów.

¹⁰³ Chocż — m. wymieniono tu w jednym miejscu opisu parafii dom dla ministra, w innym miejscu — szkołę. Patrz s. 97.

¹⁰⁴ Praszka.

¹⁰⁵ Ruda, Skomlin.

¹⁰⁶ Patrz parafie miejskie w przypisach 80 i 81.

¹⁰⁷ Patrz parafie wiejskie w przypisach 80 i 81 oraz parafie Chełmno, Krośniewice.

¹⁰⁸ Dla średniowiecza nie dysponujemy danymi, pozwalającymi ustalić jakąś średnią dla przeciętnej szkoły parafialnej. Zapewne sytuacja była podobna do tej, którą znamy z końca XVI i początków XVII w. Patrz St. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI—XVII w.*, Lwów 1912, s. 102—107.

się jednak, że nie można przywiązywać do nich zbyt wielkiej wagi. Trzeba bowiem zwrócić uwagę, że z wyjątkiem dwóch wypadków w archidiakonacie łęczyckim¹⁰⁹ pojęcie *rector scholae* użyte zostało zawsze alternatywnie z określeniem *minister* względnie *minister ecclesiae*, poza tym, jak wskazywano wielokrotnie wyżej, terminologia była stosowana dość przypadkowo.

Wieloznaczność terminu *minister*, oznaczającego zarówno nauczyciela, jak i sługę kościelnego, rodzi wątpliwość, czy istotnie zawsze można rozumieć przezeń nauczyciela. Wszak mogło się zdarzyć, że z różnych powodów nie spełniał on funkcji nauczycielskich. Wydaje się, że jako wskazówka w tej sprawie mogą posłużyć nam dane z terenu archidiakonatu kaliskiego. Jak już zwrócono uwagę, liczba wzmianek o szkolnictwie jest tu dzięki specyfice schematu opisu parafii znacznie większa aniżeli w pozostałych archidiakonatach, przy czym nie można wykluczać jeszcze pewnej niekompletności danych. Otóż możemy stwierdzić, że tutaj na ogólną liczbę 87 parafii, występujących w *Liber Łaskiego*, wyraźne wzmianki o szkole lub nauczycielu posiadamy dla 63 parafii, zaś w 10 wymieniono tylko dom dla ministra. Ogółem więc interesujących nas wzmianek mamy 73, wśród nich zaś pierwsze stanowią 86,30%, czyli spośród ogólnej liczby wzmianek, mogących świadczyć o istnieniu szkoły, ponad 86% stanowią wzmianki nie budzące podejrzeń. Wątpliwości zachodzić mogą jedynie w stosunku do niespełna 14% wzmianek. Ponieważ jednak z przeprowadzonych przez nas wyżej rozważań wynikało, że *minister* to w zasadzie nauczyciel, trzeba przyjąć, iż wypadki niespełniania przezeń funkcji nauczycielskich należały raczej do rzadkości.

Podsumowując powyższe rozważania możemy więc stwierdzić, że o istnieniu szkół parafialnych świadczą nie tylko wzmianki, zawierające w jakiegokolwiek formie określenie *schola*, ale również wzmianki *minister*, *minister ecclesiae*. Ponieważ te ostatnie są wieloznaczne i oznaczają zarówno nauczyciela, jak i sługę kościelnego, trzeba się liczyć z możliwością, iż pewna część funkcjonariuszy, występujących pod tymi określeniami w źródłach, które wymieniają służbę kościelną, nie pełniła funkcji nauczycielskich. Analiza sytuacji na terenie archidiakonatu kaliskiego pozwala jednak wnosić, iż wypadki tego rodzaju były raczej nieliczne.

W oparciu o powyższe założenia metodyczne możemy przystąpić do rekonstrukcji liczby szkół na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej w początkach XVI w. Jak już powiedziano, podstawowym źródłem dla tego celu jest *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego, który niestety nie obejmuje archidiakonatu kamieńskiego. Stąd też teren ten będzie pominięty w na-

¹⁰⁹ Patrz przyp. 23.

szych rozważaniach. Trzeba też stwierdzić, że to podstawowe dla nas źródło zawiera jednak pewne, jak się wydaje niewielkie, luki, które przy pomocy skądinąd czerpanych wiadomości będziemy starali się uzupełnić. Wyjaśnienia wymagają też pewne niejasne sformułowania interesujących nas informacji, znajdujące się w *Liber*.

Jak już zwracano uwagę, opisy parafii w omawianej księdze sporządzono według pewnych schematów, uwzględniających pewną sumę elementów, które były opisywane przy każdej parafii. W schematach tych, z wyjątkiem archidiaconatu kaliskiego, uwzględniono również ministra i stąd przy opisie poszczególnych parafii z reguły stwierdzano jego istnienie lub brak. Powstaje wątpliwość, jak postąpić w wypadku, kiedy w opisie opartym na powyższym schemacie brak wzmianki o ministrze, a jedynie przy wyliczaniu elementów uposażenia plebańskiego stwierdzono istnienie pewnych nieruchomości przez niego użytkowanych, np. *area pro schola, domus pro ministro* itp. Istnienie bowiem nieruchomości służących ministrowi nie jest równoznaczne z obecnością ich użytkownika. Możemy stwierdzić wypadki istnienia wspomnianych nieruchomości przy jednoczesnym braku ministra¹¹⁰. Powstaje pytanie, czy niewymienienie ministra przy równoczesnym wymienieniu przeznaczonych dla niego nieruchomości oznacza rzeczywisty brak ministra, czy też jest ono wynikiem przeoczenia piszącego? Na korzyść ostatniego przypuszczenia przemawiają przypadki wyraźnego zaznaczania przez piszącego, że pleban nie utrzymuje ministra. Znamy ich 19¹¹¹. Z drugiej jednak strony możemy stwierdzić, że dokonujący opisu parafii nie zawsze trzymali się ściśle schematu. Świadczą o tym choćby wypadki zupełnego braku wzmianki czy to o ministrze, czy także o wikariuszach. W odniesieniu do ministra przypadków takich mogliśmy stwierdzić 34¹¹². O tym, że niewymienienie nauczyciela nie dowodzi jednocześnie jego braku, świadczą wypadki pominięcia go na właściwym, przewidzianym w schemacie opisu miejscu, a wymienienie jedynie przypadkowe w innym, przy opisie uposażenia plebana¹¹³. Wynika stąd, że sprawy generalnie rozstrzygnąć

¹¹⁰ Pomorzany, Bebelno, Rembieszyce.

¹¹¹ W archidiaconacie gnieźnieńskim przypadków takich stwierdziliśmy 5, w archidiaconacie uniejowskim i kurzelowskim po 6, w wieluńskim i łączyckim po 1. Patrz „Dodatek”.

¹¹² Gniezno św. Trójca — m., Dzwonowo, Skórki, Kowale; Uniejów — m., Spicymierz, Grodzisk, Krempa; Karmin, Kretkowo, Sowina, Kuchary, Kościelna Wieś, Chorzewo, Iwanowice, Jastrzębniki, Kokanin, Russów, Zborowo, Kalinowa, Gołuchowo, Stawiszyn — m.; Mierzyce — m., Żytniów, Wierzbie, Krzywarzeka, Dietrzniki, Mokrsko, Walichnowy, Łągiewniki; Kompina, Ujazd — m., Mąkolice, Oporów — m. Trzeba tu wymienić także kościół w Kłodawie — m., z którym połączono dwa pierwotnie parafialne kościoły — w Rudoltowie i Sobótce. O ile przy tych ostatnich wymieniono ministra, przy kościele w Kłodawie brak o nim wzmianki.

¹¹³ Patrz przyp. 82.

nie można. Każdy przypadek wymaga indywidualnego rozpatrzenia konkretnej sytuacji, istniejącej w danej parafii. W przypadkach drastycznych szczególnego zubożenia i opustoszenia parafii można uznać za wysoce prawdopodobne, że ministra nie było i szkoła nie funkcjonowała.

Przypadków wymienienia jedynie placu dla szkoły lub dla ministra szkoły bez równoczesnego wymienienia ministra istnieje 8¹¹⁴, z czego w odniesieniu do dwóch można orzec z dużym prawdopodobieństwem w oparciu o analizę konkretnej sytuacji, że szkoła nie funkcjonowała¹¹⁵. W stosunku do pozostałych 6 przyjęto istnienie szkoły¹¹⁶, brak bowiem wyraźniejszych wskazówek, pozwalających przyjąć sytuację przeciwną. Podobnie w 6 wypadkach stwierdzono istnienie tylko placu dla ministra¹¹⁷. We wszystkich tych wypadkach przyjęto istnienie ministra. Wydaje się, że ewentualne mylne rozstrzygnięcia w tym zakresie mogą zrekomensować niektóre przypadki spośród owych 34 parafii, w których brak wzmianki zarówno o ministrze, jak i jego uposażeniu, a wśród których pewna liczba braków jest niewątpliwie wynikiem niedokładności opisu. W stosunku do 3 przypadków spośród owych 34 można było stwierdzić niewątpliwie istnienie szkoły nieco wcześniej, jest zaś prawdopodobne, że szkoła istniała tu także w początkach XVI w.¹¹⁸ Wypadków takich było zapewne więcej.

Może powstać też wątpliwość, czy wymienienie *area pro schola*, nawet z równoczesnym wymienieniem ministra, nie oznacza dopiero projektu zbudowania szkoły. Musimy stwierdzić, że liczba tego rodzaju zwrotów jest bardzo duża. Ją właśnie w połączeniu z równoczesnym stwierdzeniem istnienia ministra ilustruje tabela na s. 95. Wynika z niej, że były one częstsze aniżeli stwierdzenia istnienia obok ministra także szkoły. Musimy też stwierdzić, że jeszcze więcej jest wypadków informowania o istnieniu *area pro ministro*. Ponieważ zwroty zarówno *area pro schola*, jak i *area pro ministro* występują zawsze w tym samym miejscu schematu opisu parafii i w tym samym kontekście — mianowicie uposażenia plebana i kościoła — trzeba oba rozumieć tak samo. Gdyby zwrot *area pro schola* oznaczał brak szkoły, która miałaby być dopiero zbudowana na istniejącym placu szkolnym, wówczas analogicznie trzeba by rozumieć zwrot *area pro ministro* jako brak domu dla ministra, a jedy-

¹¹⁴ Żydowo, Kosarzewek, Słaboszewo, Wróblew, Dąbrowa Wielka, Milejów, Łąkoszyn — m., Kaszewy.

¹¹⁵ Żydowo, Kosarzewek. Analiza patrz przypisy 5 i 10 do „Dodatku”.

¹¹⁶ Patrz przypisy 6, 17, 18, 39, 42, 43 do „Dodatku”.

¹¹⁷ Mogilno — m., Koszuty, Łobudzice, Trębaczew, Bąków, Korzecznik. Nie wchodzi tu oczywiście w rachubę archidiakoniat kaliski ze względu na specyfikę tutejszego kwestionariusza, pomijającego ministra.

¹¹⁸ Uniejów — m., Stawiszyn — m. (archidiakoniat Kalisz), Kompina (archidiakoniat łączycki) — patrz „Dodatek”.

nie istnienie placu pod przyszły dom. W sumie mielibyśmy do czynienia ze zbyt wielu projektami. Sztuczność takiej interpretacji interesującego nas zwrotu jest aż nazbyt widoczna. Wprawdzie ze zwrotu *area pro schola* nie wynika automatycznie istnienie budynku szkolnego, niemniej nie wyklucza on istnienia szkoły jako instytucji. W wielu wypadkach możemy stwierdzić użycie tego rodzaju zwrotu tam, gdzie poświadczono wyraźnie istnienie nauczyciela¹¹⁹. Świadczy to o tym, że omawianego zwrotu nie można interpretować jako określenia placu pod szkołę, będącą dopiero w projekcie. Wydaje się, że stosunkowo częste jego użycie wynika stąd, że autorzy opisów parafii zainteresowani byli przede wszystkim w przedstawieniu uposażenia plebana, w którym opis uposażenia w ziemię wysuwa się wyraźnie na plan pierwszy. Stąd też na elementy tego właśnie uposażenia — zaś *area pro schola* do nich należała — zwracali przede wszystkim uwagę. O tym zaś, że zwrotu *area pro schola* nie można rozumieć tylko w sensie braku szkoły jako instytucji, ale także braku budynku szkolnego, świadczą wypadki alternatywnego używania pojęć *area* i *domus*: *area seu domus*¹²⁰. Stąd więc interpretacji omawianego zwrotu jako projektu zbudowania szkoły przyjąć nie można.

Liczebność szkół w poszczególnych archidiakonatach i dekanatach archidiecezji gnieźnieńskiej przedstawiają poniższe tabele. By zachować jasne rozeznanie w różnym charakterze wzmianek, stanowiących podstawę do rekonstrukcji liczby szkół, wprowadzono dwie rubryki: „wzmianki o szkole” i „wzmianki o ministrze”. Do pierwszej zaliczono te wszystkie parafie, w których opisie w *Liber Łaskiego* znalazło się w jakiegokolwiek postaci określenie *schola*, a więc — *schola*, *minister scholae*, *rector scholae*, *area pro schola*, *domus scholae* itp., niezależnie od tego, iż równocześnie mógł tu zostać wymieniony również *minister* względnie *minister ecclesiae*. Oczywiście nie wzięto tu pod uwagę wypadków, kiedy mimo występowania tych określeń można było stwierdzić, że szkoły w parafii nie ma. W rubryce tej uwzględniono także wypadki, kiedy w *Liber Łaskiego* brak było wszelkiej wzmianki zarówno o szkole, jak i o ministrze, można było jednak stwierdzić skądinąd, że w parafiach tych szkoła istniała. Stwierdzono cztery takie wypadki¹²¹. Do drugiej z wspomnianych rubryk zaliczono te parafie, w których stwierdzono istnienie tylko ministra względnie należących doń nieruchomości — domu lub placu.

¹¹⁹ Września — m., Żerniki — m., Pakość — m., Kleczewo — m., Kazimierz — m., Żarnów — m., Opoczno — m., Białaczów — m., Piotrków — m., Chełmno, Piątek — m.

¹²⁰ Kołdrąb: „Item schola seu area antea erat [...]” — *ŁŁ*, I, s. 84; Kuczków: „[...] item in area habet domum seu aream pro taberna [...]” — *ŁŁ*, I, s. 563.

¹²¹ Uniejów — m., Stawiszyn — m., Kalisz — m., Kompina. Analiza w przypisach do „Dodatku”.

Imienny wykaz parafii, posiadających szkołę albo nie posiadających jej umieszczono w „Dodatku”. Zachowano przy tym, zgodnie z rubrykami poniższych tabel, rozróżnienie na parafie z wzmianką o szkole i o ministrze. W wypadku zaś parafii bez szkół odróżniono te, o których wyraźnie stwierdzono, że szkoły nie ma, od tych, dla których brak tylko wiadomości względnie z innych powodów brak szkoły jest mniej pewny. Nasuwające się wątpliwości interpretacyjne wyjaśniono w przypisach do „Dodatku”.

Archidiecezja	Dekanat	Liczba parafii	Wzmianki o szkole	Wzmianki o ministrze	Liczba szkół	Liczba parafii ze szkołą	Liczba parafii bez szkoły	Liczba parafii z 2 szkołami	% parafii ze szkołą
Archidiecezja Gniezno	Gniezno	43	23	19	42	38	5	3	88,37
	Łekno	21	9	10	19	19	2	0	90,47
	Żnin	29	16	10	26	26	3	0	89,65
	Zbarski	30	16	13	29	29	1	0	96,66
	Konin	27	13	13	26	26	1	0	96,29
	Słupca	24	7	17	24	24	0	0	100,00
	Razem	174	84	82	166	162	12	3	93,10
Archidiecezja Uniejów	Uniejów	24	7	15	22	22	2	0	91,66
	Warta	18	8	10	18	18	0	0	100,00
	Szadek	19	2	16	18	18	1	0	94,73
	Brzeźnica	30	7	17	24	24	6	0	80,00
	Razem	91	24	58	82	82	9	0	90,10
Archidiecezja Łęczyca	Tuszyn	26	4	22	26	26	0	0	100,00
	Rawa	42	8	34	42	41	1	1	97,52
	Szczawin	33	8	23	31	31	2	0	93,93
	Bedlno	38	12	27	39	37	1	2	97,36
	Razem	139	32	107	139	135	4	3	97,12
Archidiecezja konaty	Kurzelów	72	28	39	67	66	6	1	91,66
	Kalisz	88	65	10	75	75	13	0	85,23
	Wieluń	36	4	24	28	27	9	1	75,00
	Ogółem	600	237	320	557	546	53	8	91,00

Z powyższych zestawień wynika, iż w archidiecezji gnieźnieńskiej na ogólną liczbę 600 parafii szkoły znajdowały się w około 546 parafiach, co stanowi 91% ich ogółu. Widoczne jest przy tym pewne wahanie w ich zagęszczeniu na różnych terenach. Największe było ono w archidiecezji łęczyckiej, gdzie ich liczba wynosiła ok. 97% ogólnej liczby parafii,

najniższe w archidiakonacie wieluńskim, gdzie wynosiła ona ok. 75%. Parafie z dwiema szkołami posiadały zawsze w swym obrębie kościół filialny, przy którym mieściła się druga szkoła.

Słuszność powyższych ustaleń dla archidiecezji gnieźnieńskiej zdają się potwierdzać wyniki badań J. Nowackiego z terenu diecezji poznańskiej. Autor na podstawie akt konsystorskich z XV—XVI w., dostarczających fragmentarycznych i przypadkowych informacji, stwierdził, nie kuszając się o zebranie całości materiału, istnienie 120 szkół na 380 parafii w wielkopolskiej części diecezji, z czego 55 w miastach. Okazało się przy tym, iż występowały one nawet w bardzo małych parafiach. W oparciu o zebrany materiał wyraził on też pogląd, iż w diecezji poznańskiej szkoła istniała wówczas w zasadzie w każdej parafii ¹²².

Na terenie Małopolski sieć szkół parafialnych w początkach XVI w. możemy odtworzyć w jej zachodniej i południowej części dzięki księgom kontrybucji beneficjów kościelnych z lat 1513, 1527 i 1539 ¹²³. Księgi te, spisane w celach podatkowych, wymieniają zarówno beneficja parafialne, jak również znajdujących się na terenie poszczególnych parafii duchownych, służbę kościelną oraz złożone przez nich opłaty. Wśród tej ostatniej kategorii osób wymieniają one również nauczyciela, różnie określonego: *rector scholae*, *clecha*, *magister*, *minister*, *minister ecclesiae*. O tym, że także tutaj określenia *minister* i *minister ecclesiae* oznaczają nauczyciela, świadczy fakt, że w kolejnych księgach w obrębie tej samej parafii bardzo często używane są na przemian określenia *rector scholae*, *clecha*, *minister* lub *minister ecclesiae*, przy czym można zauważyć pewną skłonność pisarzy poszczególnych ksiąg do częstszego używania pewnych z tej grupy określeń kosztem innych ¹²⁴. W świetle tego, co powiedziano wyżej o różnorodności określeń stosowanych na oznaczenie nauczyciela, nie ulega wątpliwości, że także tutaj we wszystkich wypadkach chodzi o osoby spełniające te same funkcje.

Zagadnieniem odrębnym jest problem kompletności informacji zawartych w omawianych księgach. Przede wszystkim musimy stwierdzić, iż interesujące nas wiadomości zawierają one jedynie w odniesieniu do części diecezji krakowskiej, mianowicie archidiakonatów: krakowskiego, sądeckiego ¹²⁵ i prepozytury wiślickiej, przy czym liczba parafii zarejestrowanych w poszczególnych księgach na wskazanym terenie wykazuje

¹²² J. Nowacki, op. cit., s. 666—667.

¹²³ *Regestrum Contributionis 1513*, nr 1. *Regestrum Contributionis 1527*, nr 2. *Regestrum Contributionis 1539*, nr 4. Analogiczna księga z roku 1529 interesująca nas materiał zawiera jedynie bardzo sporadycznie. Wszystkie te księgi znajdują się w Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie.

¹²⁴ Patrz tabele na s. 108—110.

¹²⁵ W księgach tych archidiakoniat sądecki nie jest wyodrębniony.

pewne różnice¹²⁶. Nie ulega wątpliwości, że przekazany zasób informacji nie jest kompletny, gdyż w bardzo wielu wypadkach ograniczono się jedynie do wymienienia nazwy parafii, ewentualnie także wysokości odpowiadającej jej taksy, nie wymieniając zarówno duchownych, jak też służby kościelnej będącej na jej terenie. W dekanatach pszczyńskim i bytomskim powodem tych braków jest ich położenie poza granicami państwa polskiego. Gdzie indziej przyczyną ich mógł być zarówno brak potrzebnych w danej chwili informacji, jak również niezłożenie przez duchownych lub służbę kościelną należnej opłaty, względnie też rzeczywisty brak owych osób. Wyjaśnienie wszystkich tych spraw wymagałoby specjalnych studiów źródłoznawczych, poświęconych temu typowi ksiąg, to zaś wykracza poza ramy naszych rozważań. Wydaje się jednak, że mimo tych nie rozstrzygniętych wątpliwości wspomniane księgi pozwalają już teraz wyrobić sobie pogląd na sieć szkół na wskazanym terenie w początkach XVI w. W poniższych tabelach 1—3 zebrano interesujące nas informacje w ramach każdej księgi z osobna, w tabeli 4 natomiast wszystkie te informacje potraktowano łącznie, wychodząc z założenia, iż poszczególne księgi wzajemnie się w pewnym przynajmniej stopniu uzupełniają (s. 108—111).

Z tabeli 4 wynika, że w latach 1513—1539 na zbadanym terenie diecezji krakowskiej szkoła znajdowała się przeciętnie w ok. 78% ogólnej liczby parafii. Uderza przy tym duży wachlarz ich zagęszczenia na różnych terenach. I tak np. podczas gdy w dekanacie Pszczyzna nie zanotowano żadnego nauczyciela, w dekanacie Bytom zarejestrowano ich zaledwie w 24% parafii, a w dekanacie Wolbrom w 52%, to w dekanatach Bobowa, Wrocimowice i Witów spotykamy ich we wszystkich parafiach. Nie ulega wątpliwości, że mały odsetek szkół w niektórych dekanatach wynika nie z rzeczywistego ich braku, ale w dużym stopniu jest rezultatem luk w przekazach źródłowych. Stąd też wydaje się wysoce prawdopodobne, że globalna przeciętna dla całego omawianego terenu diecezji krakowskiej była znacznie wyższa, aniżeli wskazywałyby na to uzyskane cyfry. Widzielibyśmy ją w granicach ok. 90% ogólnej liczby parafii, a więc podobnie jak w archidiecezji gnieźnieńskiej.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że w początkach XV w. władze kościelne diecezji krakowskiej przyczynę niskiego poziomu moralnego i umysłowego wielu księży upatrywały w namnożeniu się szkół w małych

¹²⁶ Patrz tabele na s. 108—110.

¹²⁷ Do dekanatu tego wliczyłem 2 kościoły parafialne z Wiślicy-miasta, które w księgach retaksacji nie są zaliczone do żadnego z czterech dekanatów prépozytury wiślickiej, wiemy zaś, że później tutaj należały. Podobnie postąpiłem w pozostałych tabelach.

Tabela 1. Księga z r. 1513

Dekanat	Liczba parafii	Określenia nauczyciela					Liczba parafii z wzmianką o nauczycielu	Liczba parafii bez wzmianki o nauczycielu
		rector scole	clecha	minister	minister ecclesiae	magister scole		
Wieliczka	11	1	1		4		6	5
Chełm-Lipnica	27	2		6	6		14	13
Wojnicz	16	2		1	6	1	10	6
Tarnów	13	1		2	3		6	7
Jasło	38	4		3	17		24	15
Biecz	21	3		2	12		17	4
Bobowa	22	3		4	12		19	3
Sącz	26	1		3	5		9	17
Nowy Targ	18				3		3	15
Dobczyce	24	3	1	1	6		11	13
Skawina	17	1		1	7		9	8
Zator	27	1		2	9		12	15
Oświęcim	23	1		1	2		4	19
Pszczyna	13						0	13
Nowa Góra	23	3		4	4		11	12
Wolbrom	17	2		1	3	1	7	10
Bytom	29				3		3	26
Lelów	30			4	8	1	13	17
Jędrzejów	25	1		2	6		9	16
Wrocimowice	14	1			8		9	5
Witów	22	4	1		5		10	12
Pleszów	11	2			3		5	6
Wysocice-Skała	31	1		3	12		16	15
Opatowiec	18	1		2	3		6	12
Sokolina	14	3		2	7		12	2
Książnice	18	2		2	5	1	10	8
Kije ¹²⁷	22	1		2	11		13	9
Dębica-Pilzno	44	6		8	14	1	29	15
Razem	614	50	3	56	184	5	297	318

miastach i po wsiach, nie posiadających odpowiednich nauczycieli ¹²⁸. Ponieważ opinia ta dotyczy rezultatu działalności owych szkół, wynika

¹²⁸ *Statuty diecezjalne krakowskie z roku 1408*, wyd. B. Ulanowski w „Archiwum Komisji Historycznej”, V (1889) 26: „Item cum defectus morum et scienciarum plurimum in dyocesi Cracoviensi prouenit ex multiplicatione scholarum in opidis paruis et villis, ubi nec in moribus, nec in disciplinis sunt directores et sic nec in scienciis, nec in moribus, ut expedit, in dictis scolis scolares instruuntur, immo pocius negliguntur et ita postea ad sacros ordines promouentur, quare mandamus, quatinus nulli adolescentes scolares in predictis scolis, ubi nec in disciplinis, nec in moribus instruuntur, foueantur, sed pueruli, quibus ibi suppetit facultas discendi

Tabela 2. Księga z r. 1527

Dekanat	Liczba parafii	Określenia nauczyciela						Liczba parafii z wzmianką o nauczycielu	Liczba parafii bez wzmianki o nauczycielu
		rector scole	clecha	minister	minister ecclesiae	magister	cantor scole		
Wieliczka	11		7					7	4
Chełm-Lipnica	27	1	13		1			15	12
Wojnicz	16		7	3	1			11	5
Tarnów	13		7	1			1	9	4
Jasło	38	2	5	9	7			23	15
Biecz	22			9	4			13	9
Bobowa	22	2	4	6	2			14	8
Sącz	26	1	5	1				7	19
Nowy Targ	19			1	1			2	17
Dobczyce	22		8	1	3			12	10
Skawina	16		6	1	1			8	8
Zator	27		6	1				7	20
Oświęcim	21	1		1	2			4	17
Pszczyna	14							0	14
Nowa Góra	22		4	1				5	17
Wolbrom	17		2					2	15
Bytom	28	1	3	1	1			6	22
Lelów	30	1	6	4				11	19
Jędrzejów	24		13	2				15	9
Wrocimowice	14		8					8	6
Witów	22	2	9	1	1	1		14	8
Pleszów	11		4		3			7	4
Wysocice-Skała	31	2	8	2				12	19
Opatowiec	18		4		3			7	11
Sokolina	13		10	1				11	2
Książnice	19	2	9		1			12	7
Kije	22	1	12					12	10
Dębica-Pilzno	44	4	11	8	3			26	18
Razem	609	20	171	54	34	1	1	280	329

stąd, że funkcjonowały one już w w. XIV. Przytoczony pogląd władz kościelnych nie tylko rzutuje na dynamikę rozwoju szkolnictwa parafialnego, ale stanowi dodatkowe potwierdzenie słuszności naszej interpretacji określenia *minister*, występującego w omawianych przez nas źródłach z początku XVI w.

Wyniki powyższe nie są bez znaczenia dla zagadnienia wpływów reformacji na rozwój szkolnictwa parafialnego. Od czasu opublikowania

foueanur, nisi esset magister vel baccalarius, qui salubriter eos in doctrina et in moribus dirigeret et in disciplinis confoueret".

Tabela 3. *Księga z r. 1539*

Dekanat	Liczba parafii	Określenia nauczyciela							Liczba parafii z wzmianką o nauczycielu	Liczba parafii bez wzmianki o nauczycielu
		rector scole	minister	minister ecclesiae	magister scole	magister	cantor scole	bacalau-reus		
Wieliczka	11		8						8	3
Chełm-Lipnica	27		18			1	1		20	7
Wojnicz	16		11		1				12	4
Tarnów	13		10					1	11	2
Jasło	36		28						28	8
Biecz	22		17		1				18	4
Bobowa	22	1	16	1					18	5
Sącz	26		14						14	12
Nowy Targ	17		8						8	9
Dobczyce	23		16						16	7
Skawina	16		9						9	7
Zator	26	1	15						16	10
Oświęcim	16		10						10	6
Pszczyna	11								0	11
Nowa Góra	23	2	13					1	16	7
Wolbrom	14		4			1			5	9
Bytom	22		1						1	21
Lelów	28		17		1				18	10
Jędrzejów	25		19						19	6
Wrocimowice	14		12						13	1
Witów	22		16		1				17	5
Pleszów	10		7						7	3
Wysocice-Skała	31		22						21	10
Opatowiec	18		13						13	5
Sokolina	13		9						9	4
Książnice	18	1	13						14	4
Kije	22	1	15		1				17	5
Dębica-Pilzno	41	1	27		1				29	12
Razem	583	7	368	1	6	2	1	2	386	197

przez Stanisława Kota w r. 1912 pracy o szkolnictwie parafialnym w Małopolsce w XVI—XVIII w.¹²⁹ panuje w literaturze pogląd o dużym znaczeniu ruchu reformacyjnego dla rozwoju szkolnictwa parafialnego¹³⁰. Kot stwierdził bowiem, że na przełomie XVI/XVII w. szkoła była zjawiskiem powszechnym nie tylko w mieście, jak to przyjmował dla począt-

¹²⁹ St. Kot, op. cit.

¹³⁰ S. Tync, *Szkolnictwo i wychowanie w Polsce XVI w.*, [W:] *Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 342. Ł. Kurdybacha, *Oświata w Polsce w okresie kontrreformacji*, [W:] *Historia wychowania*, I, Warszawa 1965, s. 437, 440.

Tabela 4. Lata 1513—1539

Dekanat	Liczba parafii ogólna (A)	Liczba parafii z zmianą o nauczycielu (B)	% B w stosunku do A	Dekanat	Liczba parafii ogólna (A)	Liczba parafii z zmianą o nauczycielu (B)	% B w stosunku do A
Wieliczka	11	10	90,90	Wolbrom	17	9	52,94
Chełm-Lipnica	27	24	88,88	Bytom	29	7	24,13
Wojnicz	16	14	87,50	Lelów	30	22	73,33
Tarnów	13	12	92,30	Jędrzejów	25	23	92,00
Jasło	39	34	87,17	Wrocimowice	14	14	100,00
Biecz	22	21	95,45	Witów	22	22	100,00
Bobowa	22	22	100,00	Pleszów	11	8	72,72
Sącz	26	19	73,07	Wysocice-Skała	31	25	80,64
Nowy Targ	19	9	47,36	Opatowiec	18	14	77,77
Dobczyce	24	20	83,33	Sokolina	14	13	92,85
Skawina	17	13	76,47	Książnice	19	15	78,94
Zator	26	20	76,92	Kije	22	20	90,90
Oświęcim	23	12	52,17	Dębica-Pilzno	44	37	84,09
Pszczyna	14	0	0				
Nowa Góra	23	20	86,95	Razem	618	479	77,50

ków XVI w. Karbowiak, ale także na wsi¹³¹. Przyczynę tak gwałtownego upowszechnienia się szkolnictwa parafialnego w krótkim stosunkowo czasie upatrywał on w szerzeniu się reformacji, dla przeciwdziałania której duchowieństwo katolickie czuło się zmuszone do pogłębienia oświaty szerokich rzesz społeczeństwa poprzez zakładanie szkół parafialnych¹³². Podobnie też upadek i zanikanie szkół parafialnych na wsi w drugiej połowie XVII w. tłumaczył on przede wszystkim upadkiem reformacji¹³³. W świetle tego, co powiedziano wyżej o zagęszczeniu szkół parafialnych w diecezjach gnieźnieńskiej i krakowskiej w początkach XVI w., poglądu tego utrzymać niepodobna. Mogliśmy bowiem stwierdzić, że szkolnictwo parafialne już przed reformacją było zjawiskiem powszechnym nie tylko w mieście, ale także na wsi.

¹³¹ St. Kot, op. cit. s. 107.

¹³² Ibidem, s. 107, 111.

¹³³ L. c.

Dodatek

WYKAZ SZKÓŁ PARAFIALNYCH *

ARCHIDIECEZJA GNIEŹNIEŃSKA

Archidiakonat gnieźnieński

Dekanat Gniezno

I. Wzmianki o szkole

1. Czarniejewo — m.
2. Dąbrowa
3. Dziekanowice
4. Gniezno św. Wawrzyniec — m.
5. Jankowo
6. Janowiec — m.
7. Jarząbkowo
8. Kiszkowo — m.
9. Kołdrąb
10. KłECKO — m.
11. Łagiewniki
12. Łubowo — m.
13. Mieścisko — m.
14. Modliszewo
15. Niechanowo
16. Ostrowite
17. Pawłowo
18. Pobiedziska — m.
19. Podlesie Kościelne

20. Strzyżewo Kościelne
21. Węglewo
22. Wronczyn
23. Września — m.

II. Wzmianki o ministrze

1. Dębica
2. Duszno
3. Gniezno św. Michał — m.
4. Gniezno św. Piotr — m.
5. Gącz
6. Górowo — filia kościoła św. Wawrzyńca w Gnieźnie
7. Grzybowo — filia kościoła w Gosdowie w diecezji poznańskiej
8. Jabłkowo
9. Kędzierzyn
10. Kocanowo — filia kościoła w Pobiedziskach

11. Kruchowo
12. Łopiennno — filia kościoła w Gączu
13. Marzeńin
14. Popowo
15. Raczków
16. Sławno
17. Sokolniki
18. Waliszewo
19. Witkowo

III. Bez szkoły

- a) Stwierdzono wyraźnie:
  1. Pomarzany¹
- b) Prawdopodobnie:
  1. Gniezno św. Trójca²
  2. Dzwonowo³
  3. Imielno⁴
  4. Żydowo⁵

Dekanat Łekno

I. Wzmianki o szkole

1. Chojna
2. Grylewo
3. Kcynia — m.
4. Kozielsko
5. Łekno — m.
6. Samokłęski
7. Srebrnagórka — m.
8. Szubin — m.
9. Tarnowo

II. Wzmianki o ministrze

1. Czeszewo — m.
2. Dziewierzewo
3. Gołańcz — m.
4. Panigródz
5. Rynarzewo — m.
6. Słupy
7. Smogulec — m.
8. Szaradowo

9. Wągrowiec — m.
10. Żoń

III. Bez szkoły

- a) Stwierdzono wyraźnie:
  1. Jaktorowo
  2. Stępushowo — m.
- b) Prawdopodobnie:
  - 0

* Zapis nazw miejscowych wg LŁ.

¹ Jest plac dla ministra, który był dawniej. Obecnie nie ma go.

² Brak wzmianki.

³ Brak wzmianki.

⁴ Stwierdzono, że „erat situs scholae”.

⁵ Jest „area pro schola”, ale opustoszała, bez budynku. Najprawdopodobniej szkoła nie funkcjonowała.

Dekanat Żnin

I. Wzmianki o szkole

1. Brzyskorzyszew
2. Chomentowo
3. Gąsawa — m.
4. Izdebnio
5. Kwieciszewo — m.
6. Lubcz
7. Ostroszcze
8. Pakość — m.
9. Parlin
10. Polędziszewo
11. Rogowo — m.

12. Staboszewo⁶

13. Szczepanowo
14. Wilatowo — m.
15. Żerniki — m.
16. Żnin — m.

6. Juncewo

7. Mogilno — m.⁷
8. Niestronno⁸
9. Świątkowo
10. Wenecja

II. Wzmianki o ministrze

1. Cerekwica
2. Chomliża
3. Gorzyce
4. Gościeszyn
5. Góra

III. Bez szkoły

- a) Stwierdzono wyraźnie:
1. Ryszewko
  2. Klerzkowo
- b) Prawdopodobnie:
1. Skórki⁹

Dekanat Zbarski

I. Wzmianki o szkole

1. Budziszewo Kościelny
2. Dęby Szlacheckie
3. Gostawice
4. Kamieniec
5. Kazimierz Biskupi — m.
6. Kleczewo — m.
7. Lisewo
8. Lubstów
9. Lubstówek
10. Mąkolno
11. Orchowo — m.
12. Ostrowąż

13. Rękawczyn

14. Siedlimowo
15. Wilczyn — m.
16. Złotkowo

8. Racięcice

9. Sępólno — (m.)
10. Sleszyn — m.
11. Wąsosze
12. Wójcin
13. Wrząca Wielka

II. Wzmianki o ministrze

1. Dębno Królewskie
2. Grzegorzew — m.
3. Kramsk
4. Licheń — m.
5. Linowiec
6. Morzysław
7. Osiek Wielki

III. Bez szkoły

- a) Stwierdzono wyraźnie:
- 0
- b) Prawdopodobnie:
1. Kozarzewek¹⁰

Dekanat Konin

I. Wzmianki o szkole

1. Bialków
2. Brudzewo — m.
3. Grochowo
4. Grodziec
5. Janiszew¹¹
6. Koło — m.
7. Konin — m.
8. Krzymów
9. Rychwał — m.
10. Tuliszkowo — m.
11. Turek — m.

12. Wyszyna¹²

13. Zagorów — m.

II. Wzmianki o ministrze

1. Dąbroszyn
2. Dobrowo
3. Grabienice
4. Grzymiszew — m.
5. Kościelec
6. Królików — m.
7. Kuchary
8. Lisiec

9. Psary

10. Russocice
11. Rzgów
12. Sławsk
13. Trąbczyn

III. Bez szkoły

- a) Stwierdzono wyraźnie:
- 0
- b) Prawdopodobnie:
1. Kowale¹³

⁶ Wymieniono tylko „area pro schola”.

⁷ Wymieniono tylko „domus pro ministro”. Za istnieniem tu szkoły przemawia fakt, że jest to duża parafia miejska. Istnienie tu szkoły przyjmuje A. Karbowiak, uzasadniając to dużym obszarem parafii (A. Karbowiak, op. cit., III, s. 22).

⁸ Wymieniono ministra oraz stwierdzono, że na placu plebańskim „schola habuit suum situm”.

⁹ Brak wzmianki. Parafia od wielu lat wakuje z powodu zmniejszenia się uposażenia i liczby parafian.

¹⁰ Wymieniono „area pro schola”, jednak prawdopodobnie szkoła nie funkcjonowała, gdyż parafia była w znacznej części opustoszała i wyludniona, od dłuższego czasu też wakowała.

¹¹ Jest minister. Przy opisie uposażenia plebańskiego stwierdzono, że „domus scholae posset locari”.

¹² Jest minister. Przy opisie uposażenia plebańskiego stwierdzono, że „schola habuit situm in hortis plebani”.

¹³ Brak wzmianki. Parafia wakuje od wielu lat.

Dekanat Słupca

I. Wzmianki o szkołach

1. Cienin
2. Dobroszów
3. Jaroszyn
4. Kawnice
5. Kowalewo
6. Odrowąż
7. Słupca — m.

II. Wzmianki o ministrach

1. Brudzewo

2. Giewartów
3. Gollna — m.
4. Graboszewo
5. Koszuty ¹⁴
6. Łądek — m.
7. Mielżyn — m.
8. Młodojewo
9. Myślibórz
10. Ostrowite
11. Ostrów ¹⁵
12. Powidz — m.

13. Skarboszewo
14. Staw
15. Strzałkowo
16. Szemborowo
17. Wola Koszucka

III. Bez szkoły

0

Archidiecezja Uniejów

Dekanat Uniejów

I. Wzmianki o szkołach

1. Kwiatkowie
2. Męka
3. Niewiesz
4. Pabianice — m.
5. Uniejów ¹⁶ — m.
6. Wielenin
7. Zadzim

II. Wzmianki o ministrach

1. Baldrzychów

2. Chwałborzyce
3. Drużbin
4. Glinno
5. Górka Pabijańska
6. Lutomiersk — m.
7. Małyń
8. Mikołajewice
9. Niemysłów
10. Pięcniew
11. Rossoszyca
12. Świnice

13. Wartkowie
14. Wierzchy
15. Wilamów

III. Bez szkoły

- a) Stwierdzono wyraźnie:

0

- b) Prawdopodobnie:

1. Spycymierz ¹⁷
2. Grodzisko ¹⁸

Dekanat Warta

I. Wzmianki o szkołach

1. Dąbrowa Wielka ¹⁹
2. Kamionacz Wielki
3. Sieradz — m.
4. Stolec
5. Tubądzin
6. Uników
7. Warta — m.

8. Wróblew ²⁰

II. Wzmianki o ministrach

1. Boleszczyn
2. Brzeźno
3. Bużenin — m.
4. Charlupia Mała
5. Charlupia Wielka

6. Dobra — m.
7. Jeziersko
8. Miłkowie
9. Skęczniew
10. Wągczewo

III. Bez szkoły

0

Dekanat Szadek

I. Wzmianki o szkołach

1. Łask — m.
2. Szadek — m.

II. Wzmianki o ministrach

1. Borszewice
2. Buczek

3. Drużbice
4. Grabno
5. Grocholice — m.

¹⁴ Wymieniono „area pro ministro et cum horto”. Parafia z powodu małych dochodów i małej liczby parafian wakowała od dłuższego czasu. Parafia jednowioskowa.

¹⁵ Wymieniono ministra utrzymywanego przez rektora kościoła. Jednak w danej chwili parafia wakowała od dłuższego czasu z powodu zmniejszenia się dochodów.

¹⁶ Nie wymieniono wprowadzicie ani nauczyciela, ani szkoły, jednak znajdowała się tutaj kolegiata. Nie ulega więc wątpliwości, że była tu także szkoła.

¹⁷ Brak wzmianki. Parafia szczątkowa.

¹⁸ Brak wzmianki.

¹⁹ Wymieniono tylko „area pro ministro scholae”. Parafia od wielu lat wakuje.

²⁰ Wymieniono tylko „area pro scholae”. Nie wymieniono natomiast ministra, prawdopodobnie dlatego, że w opisie parafii opuszczono fragment, wyliczający służbę kościelną. Nie wymieniono np. także wikariuszy, wzmiankowano natomiast 2 place dla nich. Parafia obejmowała 15 wsi, co przemawia za istnieniem nauczyciela.

6. Korczew	12. Sędziejowice
7. Łobudzice ⁴¹	13. Strońsk
8. Marzenin	14. Szczerców -- m.
9. Parzno	15. Widawa -- m.
10. Restarzew	16. Wygiełzów
11. Rychłocice	

- III. *Bez szkoły*
- a) Stwierdzono wyraźnie:
1. Brzyków
- b) Prawdopodobnie:
- 0

Dekanat Brzeźnica

I. Wzmianki o szkole

1. Brzeźnica -- m.
2. Dmenin
3. Kłomnice
4. Lgota
5. Nowy Radomsk -- m.
6. Wiewiec
7. Żytno -- m.

4. Działoszyn -- m.
5. Gidle
6. Kamiński -- m.
7. Kobieie
8. Kodrąb
9. Kruszyna
10. Makowiska
11. Mykanów
12. Pajęczno -- m.
13. Rząśnia
14. Siemkowice
15. Sulmierzyce
16. Trębaczew ⁴²

17. Wąsosz

III. *Bez szkoły*

- a) Stwierdzono wyraźnie:
1. Dobryszycie
  2. Dworszewice
  3. Jedlno
  4. Soborzyce
  5. Szczyty
- b) Prawdopodobnie:
1. Krempa ⁴³

II. Wzmianki o ministrze

1. Borowno
2. Borzykowa
3. Dąbrowa

Archidiakonat Kurzelów

I. Wzmianki o szkole

1. Białaczów -- m.
2. Chęciny -- m.
3. Chrzastów -- (m.)
4. Ciernia
5. Czarnca
6. Czeremno
7. Gielniów -- m.
8. Goryń
9. Gowarczów -- m.
10. Jankowice
11. Januszowice
12. Klwów -- m.
13. Kozłów
14. Kurzelów -- m.
15. Lipa
16. Małogoszcz -- m.
17. Nieznamierowice -- m.
18. Odrowąż
19. Opoczno -- m.
20. Potworów
21. Radoszyce -- m.
22. Secemin -- m.
23. Skórkowice
24. Smogorzew
25. Węgleszyn
26. Wrzos
27. Wyśmierzyce -- m.

28. Żarnów -- m.

II. Wzmianki o ministrze

1. Bedlno
2. Białobrzegi
3. Bieliny
4. Błogie
5. Błotnica
6. Brudzewice -- filia kościoła w Drzewicy
7. Bukowno
8. Chełmce
9. Chotów
10. Damniewice
11. Dąbrowa
12. Drzewica -- m.
13. Falków -- m.
14. Jasionna
15. Kaszów
16. Konieczno
17. Końskie
18. Kunice Wielkie
19. Libiszów
20. Lisówek
21. Łopuszno
22. Mnin
23. Odrzywół -- m.
24. Petrykozy

25. Piękoszów
26. Pilczyca
27. Przedbórz -- m.
28. Przytyk -- m.
29. Radzanów
30. Skrzynno -- m.
31. Skrzyńsko Wielkie
32. Sławno
33. Stanowiska
34. Stromiec
35. Wieniawa
36. Włoszczowa
37. Wójcin
38. Wrzeszczów
39. Złotniki

III. *Bez szkoły*

- a) Stwierdzono wyraźnie:
1. Bebelno
  2. Krasocin
  3. Kraśnica ⁴⁴
  4. Kuczków
  5. Rembieszyce
  6. Żeleznica
- b) Prawdopodobnie:
- 0

⁴¹ Wymieniono tylko „area pro ministro”. Prawdopodobnie był minister, gdyż w opisie parafii stwierdzono, że pleban z powodu szczupłości uposażenia nie może utrzymywać wikariusza, nie wspomniano natomiast tu o ministrze. W r. 1488 nakazano tutejszemu plebanowi pod groźbą kar synodalnych utrzymywać zdatnego ministra szkoły dla obsługi kościoła (A. Karbowiak, op. cit., III, s. 21).

⁴² Wymieniono tylko „area pro ministro”.

⁴³ Brak wzmianki. Niewielkie rozmiary parafii, obejmującej 3 wsie, i prawdopodobnie niewielkie uposażenie — taksa = 1 ferton — przemawiają za rzeczywistym brakiem nauczyciela.

⁴⁴ Pleban z powodu małych dochodów w miejsce wikariusza i ministra utrzymywał kapelana (capellanum). Nie jest wykluczone, że mógł on spełniać funkcje nauczycielskie.

Archidiakonat Kalisz

I. Wzmianki o szkole

1. Baszkowo
2. Biskupice
3. Elizanów
4. Borkowo
5. Broniszowice
6. Brudzewo
7. Brzezie
8. Chełmce
9. Chocz — m.
10. Dobrzec
11. Droszew
12. Gać
13. Giżyce
14. Głuchowo
15. Godziesze
16. Gostyczyna
17. Goszczanów
18. Górzno
19. Grodzisk
20. Gruszczyce
21. Jedlec
22. Kajewo
23. Kalisz²⁵ — m.
24. Kamień
25. Kobierno
26. Kobylin — m.
27. Koryta
28. Kosmowo
29. Kościelec
30. Kotlin
31. Kowalewo
32. Kucharki

33. Kuczków

34. Koźminek — m.
35. Lenartowice
36. Lewkowo
37. Lipe
38. Lisków
39. Magnuszewice
40. Malanów
41. Ociąż — (m.)
42. Ołobok
43. Opatówko — m.
44. Pamięcin
45. Piątek Wielki
46. Pleszew — m.
47. Przepolew
48. Rajsko
49. Rossoszyca
50. Rychnowo
51. Skalmierzyce
52. Sobótka — m.
53. Stawiszyn — m.²⁶
54. Szczury
55. Szymanowice
56. Tokary
57. Tłokinia
58. Tursk
59. Twardowo
60. Tykadłów
61. Wójkowo
62. Wyganów
63. Zbiersk
64. Złotniki
65. Zegocin

II. Wzmianki o ministrze²⁷

1. Błaszki
2. Chlewo
3. Czermin
4. Dzierzbín
5. Góra
6. Krotoszyn — m.
7. Skrzebowa
8. Sońnica
9. Staw — m.
10. Zduny — m.

III. Bez szkoły

a) Stwierdzono wyraźnie:

0

b) Prawdopodobnie:

1. Chorzewo²⁸ — filia kościoła w Brzeziu
2. Gołuchowo²⁹
3. Iwanowice³⁰
4. Jastrzębniki³¹
5. Kalinowa³²
6. Karmin³³
7. Kokanin³⁴
8. Kościelna Wieś³⁵
9. Kretkowo³⁶
10. Kuchary³⁷
11. Russów³⁸
12. Sowina³⁹
13. Zborowo⁴⁰

Archidiakonat Wieluń

I. Wzmianki o szkole

1. Praszka — m.
2. Ruda
3. Skomlin
4. Wieluń — m.

II. Wzmianki o ministrze

1. Biała
2. Bolestawiec — m.
3. Chotów
4. Cieszęcín

5. Czarnożyły
6. Czastary
7. Dzierzkowice
8. Kadłub
9. Krzepice — m.

²⁵ W *Liber Łaskiego* pominięto opis tutejszej parafii. Wiadomo jednak, że prócz szkoły kolegiackiej istniała tu szkoła parafialna przy kościele św. Mikołaja. Patrz A. Karbowiak, op. cit., III, s. 12—13.

²⁶ Istniała tu szkoła w r. 1462. Na studia do Krakowa wyszło stąd 8 scholarów. Patrz A. Karbowiak, op. cit., III, s. 31—32.

²⁷ Zawsze wymieniony tylko dom dla ministra, zgodnie ze schematem opisu.

²⁸ Brak wzmianki. Uposażenie plebańskie „deserta”.

²⁹ Jak wyżej. Nadto parafia zarządzana przez komendariusza.

³⁰ Brak opisu parafii.

³¹ Jak w przyp. 28.

³² Brak wzmianki.

³³ Brak wzmianki. Parafia wakująca, biedna, kościół — „deserta”.

³⁴ Brak wzmianki. Uposażenie plebańskie — „nudus”.

³⁵ Brak wzmianki.

³⁶ Brak wzmianki. Kościół — „pauperrima”. W r. 1449 pleban tutejszy miał zabić nauczyciela (A. Karbowiak, op. cit., III, s. 18).

³⁷ Brak wzmianki. Trzy wsie stanowiące parafię są opustoszałe.

³⁸ Brak wzmianki. Uposażenie plebańskie — „vacua”.

³⁹ Brak wzmianki.

⁴⁰ Jw.

10. Lututów — m.	20. Rudniki	1. Dzierżnki
11. Łaszów	21. Wieruszów — m.	2. Krzywarka
12. Łubnica — filia kościoła w Dzierżkowicach	22. Wierzchlas	3. Łagiewniki
13. Łyskornia	23. Wydrzyn	4. Mierzyce — m.
14. Naramice	24. Z d ż a r y — filia kościoła w Wójcinie	5. Mokrsko
15. Osiaków — m.		6. Walichnowy
16. Parzymiechy	III. Bez szkoły	7. Wierzbie — filia kościoła w Ożarowie
17. Pątnów	a) Stwierdzono wyraźnie:	8. Wójcin
18. Raczyn	1. Danków	9. Żytniów
19. Rudlice	b) Prawdopodobnie: ⁴¹	

Archidiaconat Łęczycza

Dekanat Tuszyn

I. Wzmianki o szkole		5. Czarnocin	16. Rzgów — m.
1. Chełmo		6. Gorzkowice	17. Rzułowice
2. Milejów ⁴¹		7. Maluszyn	18. Srocko
3. Piotrków — m.		8. Mierzyn	19. Sulejów — m.
4. Wolborz — m.		9. Moszczenica	20. Tobiasze
		10. Nagorzyce	21. Tuszyn — m.
II. Wzmianki o ministrze		11. Niedospielin	22. Wielgomłynny
1. Bąkowa Góra		12. Łaznów	
2. Bęczkowice		13. Ręczno	III. Bez szkoły
3. Bogdanów		14. Rosocha — (m.)	0
4. Chorzęcin		15. Rozprza — m.	

Dekanat Rawa

I. Wzmianki o szkole		7. Dmosin — m.	23. Małecz
1. Bolimów — (m.)		8. Domaniewice — (m.)	24. Michałowice
2. Jeźów — m.		9. G ł o w n o — m. filia kościoła w Domaniewicach	25. Pszczonów
3. Inowłódz — m.		10. Głuchów	26. Rzeczyca
4. Kompina ⁴¹		11. Godzianów	27. Sierzchowy
5. Nieborów		12. Góra — (m.)	28. Skierniewice — m.
6. Łowicz kolegiata — m.		13. Janisławice	29. Słupia
7. Łowicz św. Duch — m.		14. Kocierzew	30. Stara Rawa
8. Rawa — m.		15. Kołacinek	31. Wysokienice
II. Wzmianki o ministrze		16. Krzemienica	32. Złaków
1. Bednary		17. Kurzeszyn	33. Żelazna
2. Białynin		18. Lipce	34. Zechlinek
3. Boguszyce		19. Lubochnia	III. Bez szkoły
4. Budziszewice — m.		20. Łęgonice	a) Stwierdzono wyraźnie:
5. Chruślin		21. Łęgonice — (m.)	0
6. Czerniewice		22. Maków	b) Prawdopodobnie:
			1. Ujazd ⁴¹

⁴¹ We wszystkich niżej wyliczonych parafiach brak wzmianki o szkole, jak również o ministrze. Dla parafii Ożarów brak opisu, dlatego nie uwzględniono jej w tabeli (LŁ, II, s. 125).

⁴² Wymieniono tylko „area pro schola”.

⁴³ W opisie parafii nie stwierdzono istnienia ministra, być może dlatego, że odbiega on od utartego schematu, gdyż przytacza odpis dokumentu fundacyjnego i erekcyjnego parafii z r. 1445 oraz dokumentu nadawczego na rzecz kościoła z r. 1471. Dokument erekcyjny przewidywał utrzymywanie ministra. Istnienie nauczyciela przy kościele stwierdzono w latach 1474 i 1480. Patrz A. Karbowiak, op. cit., III, s. 14.

⁴⁴ Brak wzmianki. Jest prawdopodobne, że jednak minister istniał, gdyż jest to parafia miejska. W opisie nie wymieniono także wikariuszy, którzy jednak w parafii istnieli. Być może, iż przyczyną omawianego braku jest to, że opis parafii odbiega od normalnego schematu opisu, gdyż przytacza odpis dokumentu erekcyjnego i fundacyjnego parafii. Wikariuszy wymieniono tylko przypadkowo przy opisie uposażenia plebańskiego.

Dekanat Szczawin

I. Wzmianki o szkoła

1. Beldów
2. Koźle
3. Łęczycza — m.
4. Piątek — m.
5. Poddębice — m.
6. Skoszewy — m.
7. Szczawin
8. Zgierz — m.

II. Wzmianki o ministrze

1. Bratoszewice
2. Bielawy — m.

3. Brzeziny — m.

4. Chodów
5. Dalików
6. Dobra
7. Domaniew
8. Gleczo
9. Góra
10. Kałów — m.
11. Kazimierz — m.
12. Leźnica Mała
13. Leźnica Wielka
14. Łódź — m.
15. Mleszki ⁴⁵
16. Modlna

17. Niesułków
18. Oszkowice
19. Parzęczew — m.
20. Solca Wielka
21. Stryków — m.
22. Tur
23. Waliszewo

III. Bez szkoły

- a) Stwierdzono wyraźnie:
1. Chociszew
- b) Prawdopodobnie:
1. Mąkolice ⁴⁶

Dekanat Bedlno

I. Wzmianki o szkoła

1. Bedlno
2. Chodów
3. Goraj — m.
4. Kaszewy ⁴⁷
5. Krośniewice — m.
6. Kutno — m.
7. Łąkoszyn — m. ⁴⁸
8. Łęki
9. Orłów — m.
10. Sobota — m.
11. Zduny
12. Zychlin — m.

II. Wzmianki o ministrze

1. Bąków ⁴⁹
2. Bierzwienna

3. Błonie
4. Borystawice
5. Chełm(no) — m.
6. Dąbie — m.
7. Dąbrowice — m.
8. Dzierzbice
9. Głogowiec
10. Grabów — m.
11. Grochowo
12. Imielno — filia kościoła we wsi Grochowo
13. Koźlecznik ⁵⁰
14. Kościół [Tum]
15. Mazew
16. Miłonice
17. Nowe
18. Pieczew
19. Plecka Dąbrowa

20. Rudultowo — filia kościoła w Kłodawie
21. Siedlec
22. Sławoszewo
23. Sobótka — filia kościoła w Kłodawie
24. Strzegocin
25. Sleszyn
26. Umienie
27. Witunia

III. Bez szkoły

- a) Stwierdzono wyraźnie:
- 0
- b) Prawdopodobnie:
1. Kłodawa — m. ⁵¹
  2. Oporów — m.

⁴⁵ Przy opisie parafii stwierdzono, że pleban od dawna zwykł utrzymywać „duos capellanos in vicarios et clericos in ministros”, dalej zaś przy opisie uposażenia jest mowa o jednym ministrze. Wydaje się, że określenie w liczbie mnogiej „clericos in ministros” nie oznacza w tym wypadku równoczesnego utrzymywania kilku ministrów, ale zjawisko zmieniania co pewien czas ministra, którego pleban dobierał spośród kleryków.

⁴⁶ Brak wzmianki. Opis parafii odbiega od utartego schematu wskutek przytoczenia dokumentu erekcyjnego parafii z r. 1444, który przewiduje istnienie przy kościele ministra.

⁴⁷ Wymieniono tylko „area pro schola”.

⁴⁸ Jak wyżej. Parafia jest prowadzona przez trzech kanoników regularnych z Trzemeszna. Jeden z nich spełniał funkcje plebana, dwóch — funkcje wikariuszy. Prawdopodobnie jeden z tych ostatnich spełniał też funkcje nauczycielskie.

⁴⁹ Wymieniono tylko „area pro ministro”.

⁵⁰ Wymieniono tylko „area et domunculum pro ministro”. Parafia wakowała z powodu „proventuum defectum”.

⁵¹ Brak wzmianki. Jest to parafia klasztorna. Jest mało prawdopodobne, by nie było ministra. Funkcje jego mógł spełniać jeden z zakonników. Podobnie przedstawia się sprawa w Oporowie.

⁵² Poniższe tabele stanowią wykaz parafii oraz wzmianek o nauczycielach według ksiąg retaksacji beneficjów z lat 1513, 1527 i 1539. Parafie wyliczone w ramach podziałów administracyjnych, przyjętych we wspomnianych księgach, podając także paginację kart, na których występują parafie poszczególnych dekanatów. Dostrzeżone błędy w listach parafii starano się skorygować w oparciu o kartotekę parafii diecezji krakowskiej, znajdującą się w Instytucie Geografii Historycznej Kościoła w Polsce przy Towarzystwie Naukowym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie, zawierającą wykazy parafii od XIV do XVIII w. Wzmianki o nauczycielach notowano w formie, w jakiej występują w cytowanych źródłach, stosując jedynie ich skróty:

bac. = baccalaureus	m. = minister
cant. = cantor	mgr = magister
cl. = clecha	r. = rector
e. = ecclesiae	sc. = scolae

Znak „—” pod danym rokiem oznacza, że w księdze z tego roku dana parafia nie występuje. W niektórych parafiach występuje dwóch ministrów. W obliczeniach uwzględniono tylko jednego, gdyż w takim przypadku niewątpliwie tylko jeden spełniał funkcje nauczycielskie. Podobnie też nie uwzględniano ministra, gdy występował on obok rektora szkoły. Przykładki te sygnalizowano.

DIECEZJA KRAKOWSKA ⁵⁴

	1513	1527	1539				
1. Dek.				23. Rzezawa		cl.	m.
<i>Wieliczka</i>	k.16-17v	k.34v-36v	k.17v-18v	24. Iwkowa	m.e.	cl.	m.
				25. Biesiadki		cl.	m.
1. Wieliczka	r.sc.	cl.		26. Melsztyn			
2. Niegowić		cl.		27. Poręba			
3. Biskupice	m.e.	cl.	m.	<i>alias Doly</i>	m.	cl.	m.
4. Łazany			m.				
5. Bodzanów			m.	Dek. <i>Wojnicz</i>	k.20-21v	k.42-45	k.20v-21v
6. Niepołomice	m.e.	cl.	m.	1. Jasień ⁵⁶	mgr sc.	cl.	m.
7. Brzezie	m.e.	cl.	m.	2. Wierzcho-		cl.	m.
8. Kosocice			m.	sławice			m.
9. Siepraw	cl.	cl.	m.	3. Gwoździec	m.e.	cl.	m.
10. Gdów	m.e.	cl.	m.	4. Zakliczyn ⁵⁷	m.e.	cl.	m.
11. Podstolice				5. Brzozowa			
				6. Jurków			
Dek. <i>Chełm</i> —				k. Czchowa ⁵⁸			
<i>Lipnica</i> ⁵⁸	k.17v-20	k.37-41v	k.19-20v	7. Siemiechów	m.e.	m.	
1. Rajbrot	m.			8. Łoniowa			
2. Wojakowa	m.e.	cl.	m.	9. Dębno	m.	cl.	m.
3. Tymowa		cl.	m.	10. Pleśna	m.e.	m.e.	
4. Biechanów		cl.	m.	11. Olszyny	m.e.	cl.	m.
5. Gosprzydowa	m.		m.	12. Szczepanów	r.sc.		m.
6. Gnojnik			m.	12a. Jadowniki			
7. Uszew			m.	Podgórne,			
8. Złota			m.	filia <i>Szcze-</i>			
9. Żegocina ⁵⁴	m.e.		m.	panowa		m.	m.
10. Czchów		cl.		13. Wojnicz	r.sc.		mgr sc.
11. Brzeźnica		cl.	m.	14. Borzęcin			m.
12. Wiśnicz	m.e.		m.	15. Radłówka	m.e.	cl.	m.
13. Królówka	m.	cl.	m.	16. Jodłówka		m.	
14. Olchawa			m.				
15. Pogwizdów				Dek.			
16. Sobolów	m.e.	cl.		<i>Tarnów</i> ⁵⁹	k.21v-23	k.45-48	k.21v-22v
17. Lipnica	r.sc.	r.sc.	mgr	1. Tarnów	r.sc.	cant. sc.	bac.
18. Chronów			non habet ⁵⁵	2. Góra Zbyli-			
19. Chełm	m.	cl.	m.	towska ⁶⁰		cl.	m.
20. Łapczyca	m.	cl.		3. Jurków			
21. Bochnia	r.sc.		cant. sc.	k. Tarnowa ⁶¹			m.
22. Krzyżanowice	m.e.	m.e.	m.	4. Lisia Góra	m.e.	cl.	m.

⁵² W wykazie parafii z tego dekanatu pominięto parafię Villa Conradi, wymienioną przez księgi z lat 1513—1539. Nie zna jej bowiem zarówno Długosz, jak i nie występuje ona też w późniejszych wizytacjach. Według T. Ladenbergera parafia ta, występująca w XIV-wiecznych wykazach świętopietrza, weszła w skład parafii w Skawinie (T. Ladenberger, *Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*, Lwów 1930, s. 66 przyp. 2).

⁵⁴ W l. 1513—1539 występuje jako Wola Żegoty.

⁵⁵ Zaznaczono, że pleban nie utrzymuje ministra.

⁵⁶ W l. 1513 i 1527 występuje jako Jasserni Brzegi, w r. 1539 jako Jasyerni Brzegi.

⁵⁷ W l. 1513—1539 występuje jako Opatkowice. Por. T. Ladenberger, op. cit., s. 67, przyp. 1.

⁵⁸ W r. 1513 — Vola Jurgonic, w r. 1527 — Volya Jurgonis, w r. 1539 — Vola Jurconis.

⁵⁹ W wykazie parafii z tegoż dekanatu pominięto Libertas Timonis czyli Tymowę i Libertas Gothfredi czyli Gosprzydowę występujące w księgach z l. 1513 i 1527. Obie te parafie bowiem były już wymienione w dekanacie Chełm. Powtórnie ich wymienienie tutaj jest niewątpliwą pomyłką.

⁶⁰ W l. 1513—1539 — jako Góra.

⁶¹ W cytowanych źródłach — Jurcow.

	1513	1527	1539	25. Łężyny	m.e.	m.	
5. Skrzyszów	m.	cl.	m.	26. Osobnica	m.	cl.	m.
6. Szywałd	m.e.	cl.	m.	27. Kobylany	m.e.	m.	
7. Łękawica		cl.	m.	28. Jasio	r.sc.	r.sc.	m.
8. Zalassów			m.	29. Bieździedza	m.e.	m.e.	m.
9. Piotrkowice	m.e.	cl.	m.	30. Jaślika			
10. Ryglice		m.	m.	31. Kołaczyce	r.sc.	m.e.	m.
11. Tuchów	m.	cl.		32. Brzyska	m.		m.
12. Poręba				33. Warzyce	m.		m.
Spytkowska				34. Lubienko			m.
13. Poręba				35. Siedliska			m.
Radna			m.	36. Samokłeski		m.	m.
Dek. Jasto ⁶²	k.23v-26	k.48v-56v	k.22v-24	37. Wietrzna	m.e.	m.	m.
				38. Dębowiec	r.sc.		m.
1. Osiek	m.e.	m.	m.	Dek. Biecz	k.26-29	k.57-61	k.24v-25v
2. Gogołów			m.	1. Biecz	r.sc.		mgr sc.
3. Mitarza			—	2. Zagórzany	m.e.	m.e.	m.
4. Nowy				3. Moszczenica	m.e.	m.	m.
Zmigród		r.sc.	m.	4. Wójtowa		m.	m.
5. Brzostek				5. Rozembark	r.sc.		m.
6. Fryszak	m.e.	cl.	m.	6. Kobylanka		m.e.	m.
7. Siedlówka	m.e.		m.	7. Ołpiny	m.e.	m.	m.
8. Dukla	m.e.	cl.	m.	8. Staszkówka ⁶⁴	m.	m.	m.
9. Bóbrka	m.e.	m.		9. Święcany	m.e.	m.	m.
10. Lubla	m.e.			10. Czerмна	m.e.	m.e.	m.
11. Łąki ⁶³		m.e.		11. Szerzyny	m.e.		
12. Szebnie	r.sc.	m.		12. Bączal	m.		m.
13. Zrećin	m.e.	m.	m.	13. Sławęcín	m.e.		
14. Nienaszów		m.	m.	14. Trzcínica			
15. Makowiska	m.e.		m.	15. Harkłowa	m.e.	m.	m.
16. Stary				16. Lipinki	m.e.		m.
Zmigród			m.	17. Libusze	m.e.	m.	m.
17. Skalnik		m.e.	m.	18. Gorlice	r.sc.		m.
18. Przeczycza	m.e.	m.e.	m.	19. Jodłowa	m.e.	m.e.	m.
19. Łęki ⁶⁴		m.	m.	20. Sękowa	m.e.	m.	m.
20. Dominiko-			—	21. Ropa	non habet		m.
wice ⁶⁵				22. Binarowa	—	m.	
21. Jedlicze	m.e.	cl.	m.	Dek.			
22. Cieklin	m.e.	m.e.	m.	Bobowa ⁶⁷	k.29-30	k.61v-64v	k.25v-27
23. Zająże	m.e.	m.e.	m.				
24. Tarnowiec	m.e.	cl.	m.				

⁶² W wykazie parafii z tegoż dekanatu pominięto parafię Żabno, wymienioną tu pomyłkowo zamiast w dekanacie Opatowiec. Pominięto też parafię Uszew, Jasień i Siemiechów, wymienione w księgach z l. 1513 i 1527. Były one wyliczone już raz w dekanatach Chełm i Wojnicz. Powtórne wymienienie ich tutaj trzeba uznać za pomyłkę. Podobnie w księdze z r. 1513 wymieniono pomyłkowo dwa razy parafię Nienaszów. W księgach z l. 1513 i 1527 wymieniono Czarnowice i Kozolow, które jako parafie nie występują zarówno u Długosza, jak i w późniejszych wizytacjach. Dlatego pomijamy je także w poniższym wykazie.

⁶³ W l. 1513 i 1527 — Lanki, w r. 1539 — Łączki s. Andree.

⁶⁴ W r. 1513 — Łanki s. Martini, w r. 1527 — Lanki s. Martini, w r. 1539 — Łąki s. Martini.

⁶⁵ Istnienie parafii w początkach XVI w. jest wątpliwe. Nie znają jej późniejsze wizytacje, Długosz zaś wymienia jedynie nazwę parafii, nie dając jej opisu (J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, II, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863, s. 284).

⁶⁶ W l. 1513 i 1527 występuje w dekanacie Biecz parafia Stasko, w l. 1513 i 1539 w dekanacie Bobowa wymieniono parafię Staszówka. Prawdopodobnie we wszystkich wypadkach chodzi o jedną i tę samą parafię — Staszówkę, położoną na pograniczu obu dekanatów. Parafii Stasko nie znają późniejsze wizytacje.

⁶⁷ W wykazie parafii z tegoż dekanatu pominięto parafie Magna Ropa, Staszówka, Brzozowa i Podole. Magna Ropa występuje tylko w r. 1527. W księdze z r. 1513 nazwa tej parafii została zapisana, lecz skreślona. Natomiast w dekanacie Biecz występuje parafia Ropa. Najprawdopodobniej we wszystkich wypadkach chodzi o tę samą parafię — Ropę, która została mylnie zapisana także w dekanacie Bobowa. Późniejsze wizytacje znają tylko parafię Ropa. W odniesieniu do Staszówka patrz przypis 65. Parafia Brzozowa wymieniona w l. 1513 i 1539 jest zapewne identyczna z parafią o tej samej nazwie, występującą też w dekanacie Wojnicz. Tu też wymieniają ją późniejsze wizytacje. Parafia Podole, wymieniona w r. 1513, jest zapewne identyczna ze Starą Przydonicą, wymienioną w tymże dekanacie z dodatkowym określeniem — alias Podole.

	1513	1527	1539			
1. Bobowa	r.sc.	r.sc.	m.e.	15. Kanina	m.e.	m.
2. Siedliska	m.e.	cl.		16. Przyszowa		
3. Zborowice	m.e.	m.	m.	17. Piszczowa		
4. Lipnica		m.e.	m.	18. Męcina		m.
5. Ciężkowice	r.sc. ⁶⁵	r.sc.		19. Jakubkowice	cl.	m.
6. Gromnik		m.e.	m.	20. Tropie ⁷⁰	m.	cl.
7. Rzepiennik	m.e.	m.	m.	21. Żeleźnikowa		cl.
8. Turza		m.	m.	22. Ujanowice	m.e.	m.
9. Wilczyńska	m.e.	m.	m.	23. Nowy Sącz	r.sc. ⁷¹	r.sc. ⁷²
10. Kruźłowa	m.e.		m.	24. Chomranice	m.e.	m.
11. Mogilno	m.e.		m.	25. Tegoborze	m.e.	m.
12. Grybów	r.sc.	cl.	r.sc.	26. Płwniczna		
13. Korzenna	m.		m.	Dek. Nowy		
14. Przydonica				Targ ⁷³	k.32-33	k.70v-72
Stara	m.	cl.	m.			k.29-29v
15. Przydonica				1. Nowy Targ	m.e.	m.
Nowa	m.	m.	m.	2. Ostrowsko		m.
16. Luźna	m.e.		m.	3. Harkłowá		m.
17. Szalowa	m.			4. Maniowy	m.e.	m.
18. Polna	m.e.		m.	5. Sromowce		
19. Pańnica	m.e.			Wyżne		
20. Jastrzębia	m.e.	cl.	m.	6. Sromowce		
21. Szymbark	m.e.			Niżne		
22. Bruśnik	m.e.	m.	m.	7. Krościenko	m.e.	m.e.
				8. Tylmanowa		m.
Dek. Sącz ⁶⁶	k.30-32	k.65-70	k.27-29	9. Szczawnica		
1. Zbyszyce				10. Waksmund		
2. Wielogłowy	m.e.	cl.	m.	11. Łopuszna		
3. Siedlce			m.	12. Kluszkowce		
4. Myszków			m.	13. Szaflary		
5. Kamionka			m.	14. Grywałd		m.
6. Nawojowa			m.	15. Ludźmierz		m.
7. Biegonice				16. Stare Clo		—
8. Stary Sącz	m.	cl.		17. Klikuszowa ⁷⁴		—
9. Barcice				18. Dębno ⁷⁵		—
10. Jazowsko			m.	19. Kamienica	—	m.
11. Łącko			m.	Dek.		
12. Łukawica				Dobczyce	k.33-34v	k.73-76
13. Czarny Potok			m.			k.30-31
14. Podegrodzie	m.			1. Pcim		m.

⁶⁵ W r. 1513 obok *rectora scholae* wymieniono także *ministra ecclesiae*.

⁶⁶ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto parafie: Wojakową, Długolekę i Viridis Silva. Wojakowa, wymieniona w l. 1513 i 1527, występowała już w dekanacie Chełm, tam też wymieniają ją późniejsze wizytacje. Długoleka, wymieniona w r. 1527, była opustoszała już w czasach Długosza i w początkach XVI w. prawdopodobnie już nie istniała (Patrz B. Kumor, *Zanik i afiliacja parafii w archidiaconacie sądeckim, wojnickim i prepozyturze tarnowskiej (1326—1782)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, IX (1964), z. 4, s. 91). Viridis Silva występuje tylko w księdze z r. 1527, nie znają jej późniejsze wizytacje, Długosz zaś zapisał jedynie nazwę parafii, pomijając jej opis. (*Liber beneficiorum*, II, s. 305). Jest bardzo prawdopodobne, że w początkach XVI w. parafia ta nie istniała. Nadto w księdze z r. 1527 wymieniono w dekanacie sądeckim po raz drugi parafię Żeleźnikową, co jest niewątpliwie pomyłką.

⁷⁰ W księgach z l. 1513—1539 — jako S. Sviradus. Patrz *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, XII, Warszawa 1892, s. 503.

⁷¹ Na k. 74.

⁷² Na k. 68v.

⁷³ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto parafię Gnojnik, wymienioną tutaj pomyłkowo w r. 1527. Była ona już notowana w dekanacie Chełm i tu też wymieniają ją późniejsze wizytacje. Pominięto również parafię Vyska, występującą w l. 1513 i 1527, a której nie zna ani Długosz, ani późniejsze wizytacje.

⁷⁴ W r. 1513 — Czethulaschow, w r. 1527 — Clethuloshow, w r. 1539 — Schoshuba (Patrz B. Kumor, *Archidiaconat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do „Atlasu historycznego Kościoła w Polsce”*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, IX (1964) 172).

⁷⁵ W r. 1513 zapisano Klyshno, w r. 1527 — Clyeshno. B. Kumor przypuszcza, iż może tu chodzić o Dębno (B. Kumor, *Archidiaconat sądecki*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, VIII (1963) 288).

	1513	1527	1539				
2. Szyk			m.	7. Izdebnik		cl.	m.
3. Łętownia		—		8. Sułkowice	m.e.		m.
4. Drogina		cl.		9. Harbuttowice			
5. Dobra			m.	10. Radziszów ⁷⁶			m.
6. Trzemeszna	r.sc.	cl.	m.	11. Krzęcin	m.	m.	
7. Wiśniowa	m.e.	cl.	m.	12. Wola Radziszowska ⁸⁰	m.e.		m.
8. Raciechowice	cl.	cl.	m.	13. Krzywaczka		cl.	m.
9. Myślenice	r.sc.	m.e.	m.	14. Skawina	r.sc.	m.e.	
10. Szczyrzyc ⁷⁶	m.e.	cl.	m.	15. Mogilany	m.e.		m.
11. Skrzydlna	m.e.		m.	16. Gaj			m.
12. Łapanów				17. Głogoczów			
13. Wilkowisko	m.e.	cl.	m.				
14. Tymbark		m.		Dek. Zator ⁸¹	k.36-38	k.79v-84v	k.32-33v
15. Słopnice	m.e. ⁷⁷		m.	1. Zator	r.sc.		r. ⁸²
16. Dziekanowice		cl.		2. Spytkowice			m.
17. Dobczyce	r.sc.		m.	3. Mucharz	m.e.	m.	m.
18. Łososina	m.	cl.		4. Stryszów	m.	cl.	
19. Limanowa		—	—	5. Tłuczań	m.e.		
20. Rybie	m.e.	m.e.	m.	6. Krzeszów			
21. Zakliczyn				7. Palczowice	m.e.	cl.	m.
22. Tarnawa			m.	8. Gierałtowiec		cl.	m.
23. Gruszów			m.	9. Wadowice	m.e.		m.
24. Mszana		m.e.	m.	10. Piotrowice			m.
Dek.				11. Frydrychowice	m.e.		m.
Skawina ⁷⁸	k.34v-35v	k.76v-79	k.31-32	12. Polanka	m.		
1. Poblodr	m.e.	cl.		13. Wieprz	m.e.	cl.	m.
2. Maków		—		14. Klecza			m.
3. Przytkowice	m.e.	cl.		15. Inwałd			m.
4. Zebrzydowice	m.e.	cl.	m.	16. Barwałd	m.e.	cl.	m.
5. Jawornik	m.e.	cl.	m.	17. Witanowice	m.e.	cl.	m.
6. Lanckorona				18. Graboszyce			
				19. Radocza			

⁷⁶ W l. 1513—1539 — Góra Szczyrzyc.

⁷⁷ Wymieniono 2 ministrów kościoła.

⁷⁸ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto wymienioną w l. 1513—1539 parafię o nazwie Paleszczyńska, gdyż nie zna jej Długosz ani późniejsze wizytacje. W księdze z r. 1513 wymieniono mylnie Villa Herbordi i Herbortowycze jako dwie odrębne parafie.

⁷⁹ W r. 1513 — Antiqua Raczyczowa, w r. 1527 — Antiqua Radzyczowa, w r. 1539 — Antiqua Radzichowa.

⁸⁰ W r. 1513 — Radzishow Nova, w r. 1527 — Radzyschow nova, w r. 1539 — Radzissow noua.

⁸¹ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto następujące parafie: Hermani Villa, Sobiechowa, Jaroszowa, Villa Zayfredi, Villa Mathiae, Bernardi i Regulice. Hermani Villa, wymienioną w l. 1513 i 1527 T. Ladenberger (op. cit., s. 96 przyp. 1) identyfikuje z Lanckoroną, występującą w cytowanych księgach retaksacji w dekanacie Skawina. Jest jednak prawdopodobne, że chodzi tu o Jerzmanowice, inaczej Hermanowice, w dekanacie Skała. Parafię Hermanowice wymienia Długosz (*Liber beneficiorum*, II, s. 55), zaś w XIV-wiecznych wykazach kolektorów papieskich występują w dekanacie Wysocice-Skała współcześnie sobie parafie o nazwach Hermani Villa i Hermanowice (Patrz *Acta Camerae Apostolicae*, II, [W:] *Monumenta Poloniae Vaticana*, II, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913, s. 230, 239, 265, 272, 323, 391, 407). Jest jednak rzeczą znamienną, że w wykazach, w których zapisano jedną z wymienionych parafii, brak drugiej. Prawdopodobnie więc obie te nazwy oznaczają tę samą parafię.

Sobiechowa została zapisana w księdze z r. 1513, później jednak dopisano obok niej „non est”. Podobnie uczyniono w tym samym roku przy parafii Jaroszowej, która nadto występuje też w r. 1527, nie znając jej jednak ani Długosz, ani późniejsze wizytacje. Parafię Villa Zayfredi, wymienioną w l. 1513 i 1527, utożsamiamy za Ladenbergerem z Zebrzydowicami, które w cytowanych księgach występują w dekanacie Skawina, zaś parafię Villa Mathiae, wymienioną w l. 1513—1539, utożsamiamy za tymże autorem z Przeciszowem w dekanacie Zator (Patrz T. Ladenberger, op. cit., s. 96 przyp. 1). Parafii Bernardi, występującej w l. 1513 i 1527, nie znając ani Długosz, ani późniejsze wizytacje. Parafia Regulice została w r. 1527 pomyłkowo zapisana w dekanacie Zator, podczas gdy wszystkie trzy księgi przez nas cytowane wymieniają ją w dekanacie Nowa Góra. W l. 1513 i 1527 zapisano w dekanacie Zator dwukrotnie parafię Krzeszów, co jest niewątpliwie pomyłką.

⁸² Zapisano jedynie „rector”. O tym, że chodzi o rektora szkoły, świadczy wysokość złożonej przez niego opłaty.

	1513	1527	1539	4. Wisła			
20. Marcyporeba				5. Suszec			
21. Andrychów	m.e.			6. Woszczyce			
22. Głębowice			m.	7. Bieruń	—	—	
23. Choczniã			m.	8. Miedźna			
24. Woźniki cum Ryczkowo filia				9. Łędziny			
25. Rogalice			—	10. Poręba			
26. Przeciszów			m.	11. Studzienka			
27. Leńcze				12. Brzeźce			
				13. Łęka filia k-ła w Pszczynie			—
Dek.				14. Mikołów			
Oświęctm	k.38-39v	k.84v-90	k.33v-34v	15. Tychy			
1. Oświęctm		r.sc.		Dek. Nowa Góra	k.40v-42v	k.92v-97	k.35v-37
2. Grójec		m.e.	m.	1. Piãza			
3. Osiek		m.e.	m.	2. Rudawa	m.		
4. Witkowice			—	3. Kościelec	m.		m.
5. Kęty	r.sc.		m.	4. Chrzanów	r.sc.		r.sc.
6. Biertolowice			m.	5. Regulice			
7. Bestwina	m.e.		m.	6. Załas			
8. Pisarzowice				7. Trzebinia		cl.	m.
9. Jawiszowice	m.e.		m.	8. Płoki			m.
10. Żywiec	m. ⁸³			9. Gorenice			m.
11. Radziechowy		—	—	10. Przeginia	m.	cl.	
12. Kozy				11. Paczółtowiec			m.
13. Wilamowice			m.	12. Czernichów			m.
14. Lipnik		m.	m.	13. Krzeszowice	m.e.	m.	m.
15. Dankowice			m.	14. Chechło	m.e.		
16. Rychwałd				15. Jaworzno			m.
16a. Brylowice filia k-ła w Kętach			—	16. Poręba Żegoty	m.e.		m.
17. Poręba Sypna				17. Tenczynek ⁸⁴			r. ⁸⁷
18. Nidek				18. Olkusz	r.sc.		bac.
19. Lipowa	—	—	—	19. Sławków	r.sc.	cl.	m.
20. Stara Wieś ⁸⁴			m.	20. Liszki	m.e.		
21. Łodygowice			—	21. Morawica	m.	cl.	m.
22. Gilowice			—	22. Babice		—	m.
23. Czaniec filia k-ła w Kętach			—	23. Racławice			m.
24. Cięcina			—	Dek. Wolbrom ⁸⁵	k.42v-43v	k.97v-100v	k.37-38
Dek.				1. Wolbrom	mgr sc.	cl.	m.
Pszczyna ⁸⁵	k.39v-40v	k.90-92	k.34v-35v	2. Gieblo			—
1. Pszczyna				3. Chodów			
2. Goczałkowice				4. Poręba ⁸⁶			
3. Ćwiklice				5. Nowa Góra	m.e.		m.

⁸³ Wymieniono 2 ministrów.⁸⁴ W r. 1513 — Antiqua Woytanowycze, w r. 1527 — Antiqua Voytanowycze, w r. 1539 — Antiqua Vylamowicze. Por. T. L a d e n b e r g e r, op. cit., s. 64, przyp. 1.⁸⁵ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto parafię Wilamowice Nowe, wymienioną tu pomyłkowo w l. 1513—1539. Parafię tę należy identyfikować z Wilamowicami w dekanacie Nowa Góra.⁸⁶ Dawniej określana jako Tęczyn.⁸⁷ Wymieniony tylko rektor. Kontekst zdaje się wskazywać, że chodzi o rektora szkoły.⁸⁸ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto Chrzanów, wymieniony pomyłkowo w l. 1513 i 1527. Parafię tę wymieniono już w l. 1513—1539 w dekanacie Nowa Góra. Pominięto również wymienioną tu w l. 1513—1539, zapewne pomyłkowo, Nova villa Przybkonis. Chodzi tu prawdopodobnie o Przytkowice z dekanatu Skawina. Patrz *Monumenta Poloniae Vaticana*, II, s. 435.⁸⁹ W r. 1513 — Poreba Paleczkonis, w r. 1527 — Poremba Paleczkonis, w r. 1539 — Poramba Paczkonis. Możliwe, że chodzi tu o Porębę Dzierzną.

	1513	1527	1539	4a. Leśno			
6. Rybna	m.e.			filia k-ła w Żarkach			
7. Pacanowice			—	5. Przybynów	cl.	m.	
8. Sosnka			—	6. Miedźno			
9. Poręba Regis			—	7. Częstochowa			mgr sc.
10. Bydlin				8. Biała			—
11. Gołaczewy	m.e.			9. Przyrów	m.e.	m.	m.
12. Strzegowa				10. Przystajń			—
13. Żarnowiec	r.sc.			11. Wilkowlecko			
14. Pillica			mgr	12. Zrębice			m.
15. Poręba Martini			m.	13. Żuraw		cl.	m.
16. Chłina	m.	cl.	m.	14. Mrzygłód	m.e.	cl.	m.
17. Stara Pillica	r.sc.			15. Niegowa	m.		m.
				16. Podlesie			
				17. Dłużec			
				18. Potok Złoty	m.		
Dek. Bytom ⁸⁰	k.43v-46	k.100v-105v	k.38-39	19. Drochlin			
1. Bytom				20. Nakło	m.e.	m.	m.
2. Kamień				21. Przyięk			m.
3. Bytom św. Małgorzata			—	22. Szczekociny	m.e.		
4. Koziegłowy	m.e.	cl.		23. Obiechów	m.e.	cl.	m.
5. Koziegłówki			—	24. Goleniowy	m.e.	cl.	
6. Siemonia		m.e.		25. Irządze	m.	m.	
7. Lubcza				26. Rokitno			
8. Wojkowice Kościełne				27. Kidów			m.
9. Grodziec				28. Ogrodzieniec			m.
10. Czeladź				29. Kroczyce			m.
11. Będzin	m.e.		m.	30. Moskorzew		cl.	m.
12. Siewierz		r.sc.		Dek. Jędrzejów	k.48v-50	k.111-115	k.41v-43
13. Ciągowice		cl.		1. Jędrzejów	r.sc.	cl.	m.
14. Mysłowice			—	2. Imielno			m.
15. Paniowy				3. Grudzina	m.	cl.	m.
16. Woźniki				4. Wrocleryż	m.e.	cl.	m.
17. Mikulczyce				5. Lubcza		cl.	
18. Biskupice				6. Nawarzyce		cl.	m.
19. Chruszczo- bród	m.e.	m.		7. Wodzisław		m.	m.
20. Chorzów			—	8. Plotrkowice	m.e.		
21. Mikułowice				9. Mironice	m.e.	cl.	m.
22. Repty				10. Trzciniec			m.
23. Bogucice			—	11. Krzcęcice ⁸¹	m.e.	cl.	m.
24. Radzionków				12. Sędziszów	m.e.	cl.	m.
25. Plekary				13. Słupia			m.
26. Żyglin				14. Góry			m.
27. Targoszyce			—	15. Knyszyńska Wola			m.
28. Tarnowice		—		16. Dzierzgow	m.	cl.	
29. Sączów		cl.	—	17. Chlewice		—	
				18. Kossów		m.	
Dek. Lelów	k.46-48v	k.105v-110v	k.39v-41v	19. Tarnawa		cl.	m.
1. Lelów	mgr sc.	r.sc.	m.	20. Ślecin			m.
2. Kromolów	m.e.		m.	21. Nagłowice		cl.	m.
3. Włodowice	m.e.	m.	m.	22. Rakoszyń		cl.	m.
4. Żarki	m.		m.	23. Brzegi			m.
				24. Mokrsko	m.e.	cl.	m.
				25. Cierno			

⁸⁰ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto Jaworzno, wymienione tu w l. 1513—1539 niewątpliwie pomyłkowo. Parafia ta była już wylczona w dekanacie Nowa Góra.

⁸¹ W r. 1513 — Kraczyce, w r. 1527 — Krzcęcice, w r. 1539 — Croxczice.

	1513	1527	1539	Dek. Pleszów ⁸⁶	k.53v-54v	k.124-126	k.46-46v
Dek. Wrocimowice ⁸⁵	k.50v-52	k.115v-119	k.43-44	1. Pleszów	r.sc.	m.e.	m.
1. Siaboszów	m.e.		m.	2. Poborowice	m.e.	m.e.	m.
2. Pałecznicza			m.	3. Pobiednik	m.e.	cl.	
3. Raclawice	m.e.	cl.	m.	4. Górka			m.
4. Wrocimowice	m.e.	cl.	m.	5. Dalowice			
5. Zielenice	m.e.	cl.	m.	6. Igołomia	m.e.	m.e.	m.
6. Łętkowice	m.e.		m.	7. Wawrzeń- czyce	r.sc.	cl.	m.
7. Nasiechowice	m.e.	cl.	m.	8. Brzesko Nowe		cl.	m.
8. Kalina		cl.	m.	9. Wolica			—
9. Kozłów			m.	10. Brzesko Stare			
10. Książ Wielki	r.sc.	cl.	m.	11. Kościelec		cl.	m.
11. Książ Mały	m.e.	cl.					
12. Sławice	m.e.	cl.	m. ⁸³				
13. Mstyczów			m.				
14. Radziemice			m.	Dek. Skała ⁸⁷	k.55-57	k.126v-131v	k.46v-48v
				1. Prandocin	m.e.		m.
Dek. Witów ⁸⁴	k.52-53v	k.119-123v	k.44-46	2. Sieciechowice	m.e.	cl.	m.
1. Bobin	r.sc.	cl.	m.	3. Uniejów	m.		m.
2. Książnice	m.e.	cl.	m.	4. Gołcza			m.
3. Gorzków	cl.	cl.	m.	5. Szreniawa			m.
4. Małoszów			m.	6. Wysocice	m.e.	cl.	
5. Cudzynowice			m.	7. Imbramowice	m.e.	cl.	m.
6. Koniusza		cl.		8. Słomniki		m.	m.
7. Kazimierza Wielka	m.e.		m.	9. Minoga		r.sc.	m.
8. Przemków		m.e.		10. Nledźwiedź		r.sc.	m.
9. Rachwałowice	m.e.	m.		11. Goszcza	m.	m.	
10. Witów	r.sc.	r.sc.		12. Zadroże			
10a. Koszyce filia Witowa			m.	13. Bolechowice	m.e.	cl.	m.
11. Uście Solne	m.e.	cl.	m.	14. Raciborowice	m.e.	cl.	m.
12. Cerekiew		cl.	m.	15. Czaple			m.
13. Mikluszo- wice		cl.	m.	16. Ulina			
14. Szczurowa			m.	17. Jerzmanowice	m.e.		m.
15. Proszowice	r.sc.	r.sc.	mgr sc.	18. Giebułtów	m.e.	cl.	m.
16. Zębocin	m.e.		m.	19. Więclawice	m.e.		m.
17. Niegardów			m.	20. Sąspów			
18. Biórków		cl.	m.	21. Sułoszowa		cl.	m.
19. Czulice			m.	22. Tczyca			m.
20. Ruszcza	r.sc.	cl.		23. Zielonki	m.e.	cl.	m.
21. Luborzycza		mgr		24. Skała	r.sc.		m.
22. Zagrabów ⁸⁵			m.	25. Iwanowice	m.e.		
				26. Modlnica			m.
				27. Jangrot	m.		m.
				28. Biały Kościół			
				29. Smarzowice	m.e.		
				30. Korzkiew			
				31. Chodów			

⁸² W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto Knyszyn, wymieniony w l. 1513—1539, który najprawdopodobniej wymieniono tu jako parafię pomyłkowo. Długosz bowiem zna tylko wieś tej nazwy koło Sańcygniowa (*Liber beneficiorum*, II, s. 73), późniejsze zaś wizytacje miejscowość tę zaliczają do parafii Sańcygniów.

⁸³ Patrz przypis 97 (Sławice).

⁸⁴ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto parafię Górka, wymienioną tu w l. 1513—1539, zapewne pomyłkowo, gdyż parafię taką wymieniono też w dekanacie Pleszów, gdzie występuje w późniejszych wizytacjach.

⁸⁵ Istnienie samodzielnej parafii jest wątpliwe, gdyż nie znają jej ani Długosz, ani późniejsze wizytacje.

⁸⁶ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto parafię Zębocin, wymienioną w r. 1513, zapewne pomyłkowo, gdyż występowała ona już w dekanacie Witów.

⁸⁷ W wykazie parafii tegoż dekanatu pominięto Villa Hermani i Sławice. W odniesieniu do pierwszej, wymienionej tu w l. 1513 i 1527, patrz przypis 81. Sławice wymieniono tu w l. 1513 i 1527 pomyłkowo po raz drugi, gdyż uprzednio zanotowano je w tych samych

	1513	1527	1539				
<i>Prepozytura wiślicka</i>	k.57v-58	k.132-133v	k.48-49v	13. Czarnocin	m.e.	cl.	m.
				14. Michałów	m.e.	cl.	m.
1. Kolegiata			r.sc.	Dek.			
2. K-ł św. Wawrzyńca				<i>Książnice</i>			
2a. K-ł św. Marcina				1. Książnice		cl.	m.
2b. K-ł św. Mikołaja				2. Biechów		cl.	m.
				3. Tuczępy	m.	cl.	m.
				4. Koniełoty	m.e.		m.
				5. Zborówek		cl.	m.
				6. Oleśnica	m.e.	m.e.	m.
				7. Kotuszów		cl.	m.
				8. Połaniec	r.sc.	cl.	m.
				9. Beszowa	—		—
				10. Stopnica	r.sc.	r.sc.	
				11. Staszów			
				12. Kargów	m.		m.
				13. Pacanów		cl.	m.
				14. Szydłów	mgr sc.	r.sc.	r.sc.
				15. Kurozwęki	m.e.		m.
				16. Borowa			
				17. Czermin	m.e.	cl.	m.
				18. Drugnia			
				19. Strzelce	m.e.	cl.	m.
				Dek. Kije			
					k.62-63v	k.143v-147	k.52-54
				1. Kocina			m.
				2. Jurków	m.e.	cl.	m.
				3. Kije	m.e.	cl.	m.
				4. Szaniec		cl.	m.
				5. Łukowa			m.
				6. Janina	m.	cl.	m.
				7. Szczaworyż	m.e.		m.
				8. Pierzchnica	m.e.	cl.	
				9. Lisów	m.e.	cl.	m.
				10. Piotrkowice	m.e.		m.
				11. Gnojno	m.e.	cl.	
				12. Bogucice			mgr sc.
				13. Chmielnik			m.
				14. Korytnica	m.e.	cl.	m.
				15. Dobrowoda	m.e.	cl.	m.
				16. Wierciszów			
				17. Sędziejowice	m.e.		m.
				18. Zagość	m.e.	cl.	m.
				19. Chotel			
				Czerwony	m.	cl.	m.
				20. Chomentów		cl.	
				Dek. Pilzno ¹⁰⁰			
					k.63v-67	k.147-155	k.54-56v
				1. Dębica	m.	m.e.	
				2. Zdzierzec			

latach także w dekanacie Wrocimowice. Natomiast w r. 1539 parafii tej nie wymieniono w tym ostatnim dekanacie, a tylko w dekanacie Skala, notując istnienie tu ministra. W naszych wykazach parafii tę zaliczyliśmy do dekanatu Wrocimowice, gdzie występuje w późniejszych wizytacjach.

⁹⁹ Wymieniono 2 ministrów.

¹⁰⁰ W dekanacie Opatowiec tylko w r. 1513 zanotowano samą nazwę parafii. Natomiast w tym samym roku, jak również w l. 1527 i 1539 parafię tę wraz z pełniejszym opisem umieszczono także w dekanacie Jasło. Jest to oczywistą pomyką, gdyż Zabno należało do parafii Opatowiec.

¹⁰¹ W r. 1539 wymieniono w dekanacie Pilzno pomykowo dwukrotnie Strzyżów.

	1513	1527	1539	22. Zassów	m.e.	cl.	m.
3. Lubzina	m.e.		m.	23. Pstrągowa		cl.	m.
4. Dąbrowa			m.	24. Lutcza	m.e.	cl.	m.
5. Łączki ¹⁰¹				25. Skrzyszów			—
6. Sędziszów	m.	r.sc.	mgr sc.	26. Zgłobień	m.e.	m.e.	m. ¹⁰²
7. Dobrzechów	m.e.			27. Bodzanów			—
8. Strzyżów	r.sc.	m.	r.sc.	28. Trzciana	m.e.		m.
8a. Konieczko- wa — filia		m.	m.	29. Nockowa	m.		
9. Czudec	m.e.	cl.		30. Ropczyce	r.sc.	cl.	m.
10. Książnice	m.e.		m.	31. Pilzno	r.sc.	r.sc.	
11. Straszecin	m.	r.sc.	m.	32. Łęki		cl.	m.
12. Przecław	r.sc.	cl.	m.	33. Brzeźnica	m.e.		
13. Gawluszo- wice			m.	34. Góra Ropczycka	mgr sc.	cl.	m.
14. Chorzelów	m.e.	cl.	m.	35. Gunniska	m.		m.
15. Mielec	r.sc.	m.	m.	36. Wielopole	r.sc.	r.sc.	m.
16. Rzochów	m.e.	cl.	m.	37. Brzeziny	m.e.	m.	m.
17. Dobrków	m.	m.e.	m.	38. Zwiernik	m.	m.	
18. Połomia		cl.	m.	39. Lubcza	m.		m.
19. Niewodna		m.	m.	40. Mrowla			
20. Łączki k. Strzyżowa	m.e.	m.	m.	41. Witkowice	m.e.		
21. Kozłów			m.	42. Ocieka			—
				43. Cmołas			
				44. Ranizów			

L'ENSEIGNEMENT SCOLAIRE PAROISSIAL EN GRANDE ET EN PETITE POLOGNE
DANS LES COMMENCEMENTS DU XVIIe S.

L'analyse détaillée des expressions désignant le maître d'école dans le *Liber beneficiorum* de Jean Łaski relatif à la période de 1511 à 1523 permet d'affirmer qu'on lui donnait non seulement le nom de *rector scholae*, *magister* ou *minister scholae* mais encore ceux de *minister* tout court ou *minister ecclesiae*. Dans cette acception de l'appellation de *minister* l'on peut, en s'appuyant sur la source précitée, soutenir que 91% environ des paroisses de l'archidiocèse de Gniezno possédaient des écoles. La justesse de cette thèse trouve confirmation dans les recherches de J. Nowacki relatives au diocèse de Poznań où, au début du XVIIe s., les écoles paroissiales étaient universellement répandues. En ce qui concerne la Petite Pologne, nous disposons de renseignements sur le réseau scolaire de l'époque dans la partie occidentale et méridionale (archidiaconés de Cracovie et Sącz, *praepositura* de Wiślica), fournis par le Livre des retaxations des bénéfices ecclésiastiques couvrant les années 1513—1539. Ces livres notent la présence de maîtres, désignés dans la majorité de cas par le terme de *minister*, dans près de 79% des paroisses; cependant, comme ces documents sont incomplets, il est permis de croire que ces chiffres étaient en réalité du même ordre que dans les deux diocèses de Grande Pologne. La conclusion qui s'en dégage est que, dans la Pologne d'avant la Réforme protestante, les écoles paroissiales existaient communément non seulement dans les villes, comme on le pensait jusqu'à présent, mais encore dans les campagnes. Ces mêmes constatations exigent la révision de l'opinion généralement admise attribuant à la Réforme une influence importante sur le développement de l'enseignement scolaire paroissial.

¹⁰¹ W l. 1513 i 1527 wymieniono jako „Kanka”. Utożsamienie za B. Kumorem (op. cit., VIII, s. 290).

¹⁰² Wymieniono 2 ministrów.